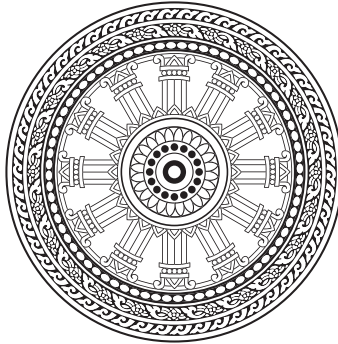

ธรรมธารา

Dhammadhara Journal of Buddhist Studies

ปีที่ 5 ฉบับที่ 2 (ฉบับรวมที่ 9) กรกฎาคม - ธันวาคม พ.ศ. 2562

สำนักการศึกษา วัดพระธรรมกาย

ISSN 2408-1892

คาถาชาดกพากย์จีนที่มีความสอดคล้อง
กับชาดกบาลี: ศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบ

The Chinese Jātaka's Stanzas
that Correspond with the *Jātakapāli*
: A Critical Comparative Study

ชาคริต แหลมม่วง
Chakhrít LAEMMUANG

นักศึกษานิพนธ์เอก ภาควิชาเอเชียใต้ศึกษา คณะภาษาต่างประเทศ มหาวิทยาลัยปักกิ่ง
Ph.D. Candidate, Department of South Asian Studies,
School of Foreign Languages, Peking University, China

ตอบรับบทความ (Received) : 3 มิ.ย 2562
รับบทความตีพิมพ์ (Accepted) : 10 ก.ย. 2562

เริ่มแก้ไขบทความ (Revised) : 6 มิ.ย 2562
เผยแพร่ออนไลน์ (Available Online) : 10 ต.ค. 2562

คาถาชาดกพากย์จีนที่มีความสอดคล้อง กับชาดกบาลี: ศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบ*

ชาคริต แหล่มม่วง

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะสำรวจ แปล รวมทั้งศึกษาคาถาชาดกที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาทั้งในพระไตรปิฎกบาลีและคัมภีร์หินยาน พากย์จีน โดยกำหนดขอบเขตเฉพาะคาถาที่สอดคล้องกัน ซึ่งใช้ประกอบในชาดกเรื่องเดียวกันหรือคล้ายคลึงกัน

ในบทความนี้ ได้นำเสนอความสอดคล้องกันของชาดกบาลี 37 คาถากับคาถาชาดกพากย์จีน 58 คาถา คาถาพากย์จีนนี้มีปรากฏในพระวินัยของนิกาย(มูล)สรวาสติวาท มหาสังฆิกะ มหิสาสกะ ธรรมคุปต์ และในพระสูตร คือ ทีรมาคม มัชฌิมกัมม สังยุตตกัมม เอกอติตรกัมม ธรรมบททอวาท อุทานวรรค ชาตกะ พุทธจริตสังคหะ นับเป็นคาถาที่มีข้อมูลสนับสนุนว่ามีปรากฏอย่างชัดเจนในยุคแตกนิกาย(หินยาน) และได้รับสืบทอดต่อกันมาอย่างแพร่หลายใน 2 นิกายขึ้นไป

จากการศึกษาคาถาที่สอดคล้องกัน พบประเด็นเพิ่มเติม คือ (1) ชาดกบาลี 2 คาถาเอื้อประโยชน์ต่อการสืบค้นความหมายคำแปลทับศัพท์ 2 คำในพากย์จีน (2) คาถาพากย์จีน 2 คาถา สามารถใช้เป็น

ข้อมูลเพิ่มเติมประกอบการตรวจชำระชาดกบาลี 2 คาถาซึ่งมีจุดที่ต่างกัน อยู่ในฉบับต่างๆ ได้ (3) คาถาสันสกฤตบางคาถามีความสอดคล้องกับ คาถาพากย์จีน แต่มีใช้บางคำแตกต่างจากในคาถาบาลี อย่างไรก็ตาม ความหมายของคำทั้งสองนั้นยังคงมีความใกล้เคียงหรือเกี่ยวเนื่องกัน อย่างมาก (4) คาถาสันสกฤตที่มีความสอดคล้องกับคาถาพากย์จีน บางคาถามีความหมายเหมือนกับคาถาบาลี แต่บางคำในพากย์จีนนั้น อาจจะแปลโดยใจความ (มิได้แปลตรงตัวตามอักษร) หรือใช้ต้นฉบับที่ ค่อนข้างแตกต่างจากฉบับสันสกฤตที่มีอยู่ในปัจจุบัน

คำสำคัญ : บาลี คัมภีร์พุทธจีน ชาดก คาถา นิภายในยุคแรก
(ยุคแตกนิภายใน)

*บทความนี้เรียบเรียงและปรับปรุงจากงานเขียนภาษาจีนที่ผู้เขียน ได้ส่งเข้าร่วมงานสัมมนาวิชาการของภาควิชาเอเชียใต้ศึกษา คณะภาษา ต่างประเทศ แห่งมหาวิทยาลัยปักกิ่ง ในปี พ.ศ. 2562 ซึ่งได้รับพิจารณา ให้ได้รับรางวัลชนะเลิศในกลุ่มนักศึกษาระดับปริญญาเอก

The Chinese Jātaka's Stanzas that Correspond with the *Jātakapāli* : A Critical Comparative Study

Chakhrith LAEMMUANG

Abstract

This article aims to explore, translate and study the Jātaka's stanzas that have been inherited in both the Pāli Tipitaka and the Chinese Hīnayāna texts. This study has focused on corresponding stanzas that are used in the same or resemblant Jātaka stories.

A parallel collection of 37 stanzas of the *Jātakapāli* matched with 58 stanzas in the "Jātaka stories" of the Chinese texts have been examined for concordance. The Chinese stanzas occur in the Vinayas of (Mūla)sarvāstivāda, Mahāsaṃghika, Mahiśāsaka, Dharmagupta; and the Sūtras, viz.: *Dīrghāgama* (*Chang ahan*), *Madhyamāgama* (*Zhong ahan*), *Samyuktāgama* (*Za ahan*), *Ekottarāgama* (*Zengyi ahan*), *Dharmapadāvadāna* (*Fajupiyujing*), *Udānavarga* (*Chuyaojing*), *Jātaka* (*Shengjing*), *Buddha-caritasamgraha* (*Fobenxingjijing*). These stanzas can be

considered to have already appeared in the early Buddhist schools (Hīnayāna) period at the latest and to have been widely recognized by at least two schools in company of them.

Throughout a study of the stanzas, the following can be approved: (1) Two Pāli stanzas contribute to comprehension of two Chinese transliterated words; (2) Two stanzas of the Chinese translation are beneficial to the textual criticism of two stanzas in the *Jātakapāli*, which have been provided in various versions; (3) Some words in Sanskrit stanzas that correspond with Chinese stanzas are different from Pāli words, but both senses of meaning are similar or closely related; and (4) Some Sanskrit stanzas that correspond with Chinese stanzas have the same meaning as Pāli stanzas but some words in the Chinese stanzas might be based on liberal translation (not literal translation) or have been translated from original stanzas that are slightly different from the existing Sanskrit versions.

Keywords : Pāli, Chinese Buddhist Canon, Jātaka, Stanza,
Early Buddhist schools (Sectarian Buddhism)

1. บทนำ

“ชาดก” นับเป็นเนื้อหาส่วนหนึ่งที่มีความเก่าแก่ ได้รับการจัดไว้เป็นหมวดหนึ่งในนวัคสัตตสุตตสัน (คำสอนของพระศาสดามหามงค 9)¹ นิกายเถรวาทได้รวบรวมเนื้อหาชาดกเฉพาะส่วนที่เป็นคาถามาจัดเก็บไว้ในพระไตรปิฎกบาลี คือ “ขุททกนิกาย ชาดก” สำหรับเนื้อเรื่องโดยละเอียดได้ถูกจัดเก็บไว้ในชั้นอรรถกถา (บางเรื่องยังปรากฏในคัมภีร์จรียาปิฎก และคัมภีร์เล่มอื่นบ้าง) ส่วนนิกายหินยานฝ่ายเหนือ²นั้น

1 บางนิกายเช่น สรวาสติวาทได้จำแนกเป็นคำสอนมอญค 12 (dvādaśāṅga-buddha-vacana 十二分教) โดยเพิ่มเข้ามา 3 หมวด คือ นิทาน (nidāna 因緣) อวทาน (avadāna/apadāna 譬喻) และอุปเทศ (upadeśa 論議) ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ประพนธ์ อัสววิรุฬหการ (2534: 166-170) นอกจากนี้ คัมภีร์หมวด “อวทาน” ยังได้บรรจุเรื่องเล่าชาดกไว้ด้วย เล่มที่ค่อนข้างเก่าแก่ เช่น

(1) “มหาวัสตอวทาน” ดูเปรียบเทียบเนื้อเรื่องชาดกในคัมภีร์นี้กับฝ่ายบาลีได้ใน รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (2553)

(2) “อวทานศตกะ” ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับคัมภีร์นี้ได้ ใน สาโรจน บัวพันธุ์งาม (2556)

(3) “ทิวาวทาน” ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับคัมภีร์นี้ได้ ใน ปัทมา นาควรรณ (2556)

สำหรับคัมภีร์สันสกฤตหมวดชาดกโดยเฉพาะ (ที่พบในปัจจุบัน) ได้แก่ “ชาดกมาลาของอารยสุร” คูสมัยที่แต่งได้ใน Āryaśūra (1895: xxvii-xxviii) และ “ชาดกมาลาของหริภักฐะ” คูสมัยที่แต่งได้ใน Hahn (2007: 8) เป็นต้น

2 หมายถึงนิกายหินยานต่างๆ ในยุคแตกนิกาย (ก่อนยุคมหายาน) เช่น สรวาสติวาท เป็นต้น ที่ได้มีการนำคัมภีร์ของนิกายเหล่านี้ๆ เผยแผ่เข้าไปในจีน ทิเบต มองโกเลีย เกาหลี ญี่ปุ่น

มีปรากฏในพระวินัยของธรรมคูปต์³ ว่า ได้จัดเก็บเนื้อหาชาดกไว้ใน “กษุทรกปิฏก” หรือ “กษุทรกาคม” (*Kṣudrakapiṭaka* หรือ *Kṣudrakāgama* 雜藏)⁴ อันเทียบได้กับขุททกนิกายของเถรวาท

สำหรับจำนวนเรื่องราวชาดกที่ได้รับถ่ายทอดสืบต่อกันมานั้น มีกล่าวไว้ในคัมภีร์ของสรวาสติวาทว่าประมาณ 500 เรื่อง⁵ ซึ่งใกล้เคียงกับ จำนวนเรื่องในชาดกบาลี คือ 547 เรื่อง (บางเรื่องมีเนื้อหาซ้ำหรือคล้ายกัน) และยังพ้องกับคำที่ใช้เรียกกันว่า “ชาดก 500 ชาติ” หรือ “พระเจ้า 500 ชาติ” จากเนื้อหาชาดกในคัมภีร์นิกายต่างๆ ที่มีในปัจจุบัน พบว่าชาดกบางเรื่อง มีปรากฏเฉพาะในคัมภีร์ฝ่ายเถรวาท บางเรื่องปรากฏเฉพาะในคัมภีร์ หินยานฝ่ายเหนือ และมีชาดกจำนวนหลายเรื่องที่ปรากฏในคัมภีร์ ทั้งสองฝ่าย แต่รายละเอียดของเนื้อเรื่องในคัมภีร์แต่ละฝ่ายมีความ ย่อหรือพิสดารไม่เท่ากัน⁶ ไม่สามารถนำมาเทียบเคียงกันแบบประโยค

3 พระวินัยสี่ส่วน (四分律) ข้อความว่า “如是生經、本經、善因緣經、方等經、未曾有經、譬喻經、優婆提舍經、句義經、法句經、波羅延經、雜難經、聖偈經、如是集為《雜藏》。” (T22: 968b²³⁻²⁶)

4 ดูเทียบการจัดแบ่งเนื้อหาระหว่าง “ขุททกนิกาย” กับ “กษุทรกปิฏก” ได้ใน Lamotte (1957: 344-348)

5 พระวินัยสิบบท (十誦律) ข้อความว่า “佛即以是因緣故，如是廣說五百本生。” (T23: 264b¹⁵) และอภิธรรมมหาวิภาषาศาสตร์ (阿毘達磨大毘婆沙論) ข้อความว่า “本生云何？謂諸經中宣說過去所經生事，如熊鹿等諸本生經，如佛因提婆達多說五百本生事等。” (T27: 660a²⁵⁻²⁶)

6 สันนิษฐานว่าเป็นเนื้อหาที่ไม่ได้ถูกเรียบเรียงให้เป็นรูปแบบเดียวกันสำหรับท่องจำก่อนที่จะแตกนิกาย หรืออาจได้รับการย่อขยายความในยุคถัดๆ มา ผู้เขียนขอเสนออีกประเด็นไว้พิจารณา คือ ในอรรถกถาของชาดกบางเรื่อง

ต่อประโยคได้ มีเพียงบางคาถาที่สามารถเทียบเคียงเนื้อความกันได้

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะสำรวจคาถาชาดกที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาทั้งในพระไตรปิฎกบาลีและคัมภีร์หินยานที่เก็บรักษาไว้ในพากย์จีนโบราณ สำหรับเนื้อเรื่องชาดกพากย์จีนนั้น มีกระจายกันอยู่ในหลายหมวดคัมภีร์ ได้แก่ พระวินัยหินยาน (聲聞律典) อาคม (阿含經) ธรรมบท (法句經) อวทาน (譬喻經) พุทธประวัติ (佛傳) เป็นต้น และยังมี

(เชิงอรรถต่อจากหน้าที่แล้ว)

มีอธิบายไว้ว่า พระพุทธเจ้าตรัสแสดงเรื่องราวในอดีตชาติโดยให้ผู้ฟังเห็นเหตุการณ์นั้น(ในสมาธิ)ตามไปด้วย เช่น J-a I: 98²⁻⁷ (Ee) (ขุ.ชา.อ.55/150 แปล.มมร) ข้อความว่า “*atha bhagavā ... seṭṭhino satuppādam janetvā himagabbhaṃ padāletvā puṇṇacandaṃ nīharanto viya bhavantarena paṭicchannakāraṇaṃ pākaṭaṃ akāsi.*” (ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ... ทรงยังสติให้เกิดขึ้นแก่เศรษฐิ แล้วได้ทรงกระทำเหตุการณ์ที่ถูกภพอื่นปกปิดไว้ให้ปรากฏ ดุจทำลายกลุ่มหมอกนำพระจันทร์เพ็ญออกมาฉะนั้น) และ J-a I: 107¹⁷⁻¹⁹ (Ee) (ขุ.ชา.อ.55/163 แปล.มมร) ข้อความว่า “*tena hi bhikkhave suṇāthā’ti Bhagavā tesam bhikkhūnaṃ satuppādam janetvā bhavantarena paṭicchannakāraṇaṃ pākaṭaṃ akāsi.*” (พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังสติให้เกิดขึ้นแก่ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นด้วยพระดำรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ถ้อยคำนั้น เธอทั้งหลายจงฟัง” ดังนี้แล้ว ได้ทรงกระทำเหตุการณ์ที่ถูกภพอื่นปกปิดไว้ให้ปรากฏ) จึงเป็นไปได้หรือไม่ว่า เมื่อพระสาวกแต่ละท่านถ่ายทอดเรื่องราวที่ได้เห็นนั้นออกมาเป็นถ้อยคำ อาจมีเนื้อหาบางส่วนที่เรียบเรียงตามสำนวนของตนเองโดยมีความย่อละเอียดยแตกต่างกันไป ส่งผลให้เนื้อหาชาดกเรื่องเดียวกันที่ทรงจำสืบทอดกันมาในต่างนิกาย มีความสั้นยาวแตกต่างกันค่อนข้างมาก

คัมภีร์ที่ประมวลเรื่องราวชาดกโดยเฉพาะ (佛本生經)⁷ แต่ในเล่มหนึ่งๆ มีจำนวนเรื่องไม่มากเท่าชาดกบาลี เช่น คัมภีร์ประมวลบารมีหก (六度集經)⁸ มี 91 เรื่อง คัมภีร์ชาตกะ (生經)⁹ มี 55 เรื่อง เป็นต้น

ในส่วนถัดไปจะได้นำเสนอคาถาชาดกฝ่ายบาลีและจีนที่มีใจความหลักสอดคล้องกัน และคัดเลือกบางคาถามาศึกษาวิเคราะห์ในบางประเด็นสืบต่อไป¹⁰ ทั้งนี้ได้กำหนดขอบเขตการนำเสนอคาถาดังต่อไปนี้

(1) ฝ่ายบาลีใช้คาถาจากคัมภีร์ชาดกในขุททกนิคายเป็นหลัก¹¹ แล้วคัดเลือกคาถาอันปรากฏในชาดกพากย์จีนที่มีใจความโดยรวมของคาถาสอดคล้องกับคาถาบาลี

7 พระวินัยหินยานปรากฏอยู่ใน T22-24 คัมภีร์หมวดอาคมปรากฏอยู่ใน T1-2, 25, 33 หมวดธรรมบทและอวทานปรากฏอยู่ใน T4 หมวดพุทธประวัติปรากฏอยู่ใน T3-4 และหมวดชาดกปรากฏอยู่ใน T3

8 T3: 1-52 ชื่อคัมภีร์นี้ในภาษาสันสกฤตที่น่าเป็นไปได้ คือ *Ṣaḍ-pāramitā-saṃgraha (sūtra)*

9 T3: 70-108 ชื่อคัมภีร์นี้ในภาษาสันสกฤตน่าจะเหมือนกับชาดกบาลี คือ *Jātaka* แต่ผู้เขียนขอสะกดชื่อคัมภีร์จีนเล่มนี้เป็นภาษาไทยว่า “ชาตกะ” เพื่อให้แตกต่างจากคัมภีร์ “ชาดก” ฝ่ายบาลี

10 ในบทความนี้จะไม่แสดงการวิเคราะห์คาถาบาลีตามหลักชั้นลักษณะและอสังการ ผู้สนใจสามารถอาศัยหลักเกณฑ์ที่มีแสดงไว้ในคัมภีร์วุตโตทัยและสุโพธาลังการ มาวิเคราะห์เพิ่มเติมต่อไป

11 ชาดกบาลีฉบับพุทธชยันตี (Ce) ได้แสดงเลขลำดับคาถาชาดกกำกับเรียงลำดับไว้ตั้งแต่คาถาแรกจนถึงคาถาสุดท้าย มีจำนวนทั้งหมด 6,905 คาถา (บางคาถาซ้ำหรือคล้ายกันบ้าง) หากผู้เขียนพบว่าคาถาชาดกบาลีที่อ้างถึงนั้นมีปรากฏในคัมภีร์อื่นของชั้นพระไตรปิฎก (โดยมีข้อมูลบ่งชี้ว่าเป็นคาถาที่ใช้ประกอบหรืออ้างถึงชาดกเรื่องเดียวกัน) ก็จะระบุเพิ่มเติมไว้ด้วย สำหรับการศึกษาคำนี้จะไม่ใช้คาถาจากคัมภีร์ปัญญาสชาดก

(2) คาถาในคัมภีร์ทั้ง 2 ฝ่าย ล้วนเป็นคาถาที่ใช้ประกอบชาดกเรื่องเดียวกันหรือคล้ายกัน¹²

2. คาถาชาดกพากย์จีนที่สอดคล้องกับชาดกบาลี

จากการสำรวจเนื้อหาชาดกในคัมภีร์จีนที่สอดคล้องหรือใกล้เคียงกับเรื่องราวชาดกในคัมภีร์บาลี¹³ โดยภาพรวมพบว่า บางเรื่องไม่ปรากฏข้อความส่วนที่เป็นคาถา บางเรื่องมีจำนวนคาถามากกว่าฝ่ายบาลี แต่บางเรื่องก็มีจำนวนคาถาน้อยกว่า ในส่วนคาถาที่มีเนื้อความสอดคล้องกันนั้น ก็ยังมีระดับความเหมือนมากน้อยแตกต่างกันไป อาจแบ่งได้เป็น 4 แบบ คือ (1) เหมือนหรือคล้ายกันทั้งคาถา (2) ต่างกันบ้างบางจุดแต่ไม่มากนัก (3) สอดคล้องตรงกันประมาณกึ่งคาถา (4) สอดคล้องตรงกันเพียงเล็กน้อยไม่กี่คำ หรือไม่ถึงกึ่งคาถา

สำหรับบทความนี้ จะคัดเลือกเฉพาะคาถาตามแบบที่ (1) และ (2) ก่อน กล่าวคือ มีเนื้อความเหมือนกันแทบทั้งคาถา หรือแตกต่างกันไม่มากนัก ในการนำเสนอคาถาชาดกที่มีความสอดคล้องกัน จะใส่คาถาบาลีไว้ทางฝั่งซ้าย โดยอ้างอิงข้อมูลเหล่านี้ตามฉบับ Pali Text Society (PTS) หรือสมาคมบาลีปกรณ์ (Ee) เป็นหลัก คือ (1) ข้อความบาลีของคาถา (หากมีข้อสังเกตบางประการ จะแสดงไว้ที่เชิงอรรถ) (2) ชื่อเรื่องชาดก

12 ที่ผ่านมามีผู้ศึกษาความสอดคล้องของคาถาชาดกบาลีเรื่องชาครชาดกกับคาถาในอุทานวรรคพากย์จีน แต่เนื้อเรื่องชาดกที่มีคาถาปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทั้งสองฝ่ายไม่ค่อยสอดคล้องกัน ดูเพิ่มเติมใน Lv, Lihua (2001: 1-25)

13 ดูตัวอย่างรายชื่อคัมภีร์สันสกฤต จีน ที่มีเนื้อเรื่องสอดคล้องกับชาดกฝ่ายบาลีได้ใน Hikata (1978: 92-116)

(3) เลขลำดับเรื่องชาดก¹⁴ และ (4) เลขลำดับคาถาในเรื่องนั้นๆ (ใช้รูปแบบเป็น “no. x” หมายถึง “ลำดับเรื่อง^{ลำดับคาถา}”) พร้อมแสดงคำแปลโดยอาศัยสำนวนแปลจากฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย (พ.ศ. 2552) และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย¹⁵ มาปรับให้สอดคล้องกับคาถาบาลีฉบับ Ee รวมทั้งเหมาะสำหรับการดูเทียบกับคำแปลไทยของคาถาพากย์จีนยิ่งขึ้น ส่วนฝั่งขวาเป็นข้อความคาถาพากย์จีนและคำแปลเป็นไทย ทั้งนี้หากคาถาใดในคัมภีร์จีนมีปรากฏในฉบับสันสกฤตหรือฉบับแปลทิเบตก็จะระบุเพิ่มเติมไว้ที่เชิงอรรถด้วย

14 หากพบว่าชาดกเรื่องนั้นมีเลขลำดับต่างจากในฉบับจันฐรัฐสังคีติของพม่า (Be) ผู้เขียนจะระบุเพิ่มเติมไว้ที่เชิงอรรถ

15 ได้ใส่การอ้างอิงคำแปลไทยของทั้งสองฉบับกำกับไว้ท้ายคำแปลด้วย (เพื่อความสะดวกในการค้นเทียบเคียง) คำแปลที่ปรับเปลี่ยนแล้วส่วนใหญ่ยังมีความใกล้เคียงฉบับ มมร อยู่บ้าง ในการอ้างอิงจึงนำฉบับ มมร มาใส่ไว้ในลำดับแรก

2.1 คาถาที่พระราชา (พระโพธิสัตว์) ตรัสขณะแสดงพระเกศาหงอกแก่เหล่าอำมาตย์

- no.9¹ (Makhādevajāta)

uttamaṅgaruhā mayhaṃ

ime jātā vayoharā,

pātubhūtā devadūtā,

pabbajjāsamayo mama.¹⁶

(J I: 138²³⁻²⁴ Ee)

ผม [หงอก] บนศีรษะของเรานี้
เกิดขึ้นแล้ว เป็นเหตุนำเอาวัย
ไปเสีย เทวทูตปรากฏแล้ว บัดนี้
เป็นเวลาแห่งการออกบวชของเรา
(ขุ.ชา. 55/9/209 แปล.มมร,
27/9/4 แปล.มจร)

- มัชฌิมกัมม (中阿含)

我頭生白髮，壽命轉衰減，

天使已來至，我今學道時。

(T1: 513c⁷⁻⁸)

ผมหงอกเกิดขึ้นบนศีรษะของเรา
เวลาชีวิตเหลือน้อยลง เทวทูตได้
มาถึงแล้ว บัดนี้ เป็นเวลาศึกษาวิ
นัยกบวช

- เอกอติตตกัมม (增一阿含)

我身首上，生此毀莊，

身使來召，入道時到。

(T2: 808b¹⁻²)

บนศีรษะของตัวเราเกิด[ผมหงอก]
เส้นนี้ ตัดรอนวัยหนุ่ม ทูตแห่งชีวิต
มาตามแล้ว ถึงเวลาเข้าสู่วินัยกบวช

- ธรรมบททอทาน (法句譬喻經)

今我上體首，白生為被盜，

已有天使召，時正宜出家。

(T4: 608b²³⁻²⁴)

16 คาถานี้ยังมีปรากฏในอรรถกถาของเนมิชาดก (J-a VI: 96⁴⁻⁵ Ee)

บัดนี้ บณฺสีระชะของตัวเรา [ผม]
หงอกเกิดขึ้น เป็นการถูกชิง
[ความหนุ่ม] ไป มีเทวทูตมาตาม
แล้ว เป็นเวลาที่ควรออกบวช
โดยแท้

2.2 คาถาที่ท้าวสักกะ (พระโพธิสัตว์) ตรัสสั่งให้สารถีมาตลีกลับรถ

- no.31¹ (Kulāvakajātaka)
kulāvakā¹⁷ Mātali Simbalismiṃ
īśāmukhena parivajjayassu,
kāmaṃ cajāma asuresu pāṇaṃ,
mā-y-ime dijā vikulāvā ahesuṃ.
(J I: 203⁸⁻¹¹ Ee และมีใน
SN I: 224²⁵⁻²⁸ Ee)
มาตลี บณฺต้นจิวมีลูกนก[ครุฑ]
ท่านจงหันหน้ารถกลับ เรายอม
สละชีวิตให้พวกอสูร ลูกนก[ครุฑ]
เหล่านี้อย่าแหลดรานเสียเลย
(ชุ.ชา. 55/31/305 แปล.มมร,
27/31/13 แปล.มจร)

- ทิรฆาคม (長阿含)
此樹有二鳥，汝當迴車避，
正使賊害我，勿傷二鳥命。
(T1: 142c¹⁰⁻¹¹)
ต้นไม้มีลูกนกคู่หนึ่ง ท่านจงหันรถ
กลับไป แม้ว่า [อสูร] จะทำร้ายเรา
ก็อย่าเบียดเบียนชีวิตนกทั้งคู่

- พระสูตรแยกเดี่ยว¹⁸ ในทิรฆาคม
ชื่อโลกสถาน¹⁹ (大樓炭經)
語御者鳥睽披，迴馬車當避去，
寧阿須破壞我，莫令壞是兩卵。
(T1: 301a¹⁰⁻¹¹)

17 ตามคำอธิบายในอรรถกถา “kulāvakā” (ศัพท์เดิมคือ kulāvaka)
หมายถึง ลูกนกครุฑ (J I: 203¹² Ee)

(อ่านเชิงอรรถที่ 18 และ 19 ในหน้าต่อไป)

ขอส่งสารถึง มีนกบนต้นฉานพี
(ต้นจิว) จงหันรถม้ากลับไป²⁰ แม้ว่า
อสูรจะทำร้ายเรา ก็อย่าให้ลูกนก
อ่อนคู่นี้แหลกรานเสียเลย

- พระสูตรแยกเดี่ยวในทีรฆาคม
เรื่องกำเนิดโลก (起世經)

樹上有卵摩多離，為我迴轅遠避護，
寧為修羅失身命，勿令毀破此鳥巢。

(T1: 351a¹¹⁻¹²)

บนต้นไม้มีนก มาตลี จงหันหน้า
รถกลับ หลบห่างออกมา [จากนก]
ให้เรา แม้ต้องสละชีวิตให้อสูร
ก็อย่าให้รังนกนี้แหลกรานเสียเลย

- พระสูตรแยกเดี่ยวในทีรฆาคม
เรื่องเหตุอุบัติของโลก (起世因本經)

摩多離知樹上卵，為我迴此車轅軸，
為阿修羅寧捨命，勿令毀破諸鳥巢。

(T1: 406a¹⁵⁻¹⁶)

18 เป็นพระสูตรในแต่ละอาคมพากย์จีนที่แปลแยกส่วนออกมา (單本)
ไม่ได้ถูกจัดหมวดหมู่ลงในวรรคใด

19 ใช้ตามที่ Lv, Jianfu (2015: 260) ได้แสดงชื่อพระสูตรนี้ไว้เป็นภาษา
สันสกฤตว่า *Loka-sthāna-sūtra*

20 คำที่แปลทับศัพท์ตามเสียงในภาษาจีนกลางเช่นนี้ จะได้นำไปอธิบายต่อ
ในข้อ 4.1 ของบทความ

มาตลี พึงทราบว่าบนต้นไม้มี
ลูกนกอ่อน จงหันหน้ารถคันนี้
กลับไปให้เรา แม้ต้องสละชีวิต
ให้อสูร ก็อย่าให้รังนกทั้งหลาย
แหลกรานเสียเลย

2.3 คาถาทึนกลุ่มโพธิสัตว์กล่าวทำสังจกิริยาเพื่อให้ไฟดับ

- no.35¹ (Vaṭṭakajātaka)
santi pakkhā apatanā,
santi pādā avañcanā,
mātāpitā ca nikkhantā,
jātaveda²¹ paṭikkama.
(J I: 214¹⁶⁻¹⁷ Ee และมีใน
Cp: 31²⁰⁻²¹ Ee)
มีปีกอยู่ แต่ก็บินไม่ได้ มีเท้า
ทั้งคู่อยู่ แต่ก็เดินไม่ได้ มารดาและ
บิดาออกไปแล้ว ไฟ ท่านจงถอย
กลับไปเกิด
(ขุ.ชา. 55/35/326 แปล.มมร,
27/35/15 แปล.มจร)

- พระวินัยห้าส่วน (五分律)
有脚未能行, 有翅未能飛,
父母見捨去, 唯願活我命。
(T22: 175c²⁷⁻²⁸)
มีเท้าอยู่ แต่ก็เดินไม่ได้ มีปีกอยู่
แต่ก็บินไม่ได้ มารดาและบิดา
ออกไปแล้ว ขอเพียงให้เรารอด
ชีวิตเกิด

21 ตามคำอธิบายในอรรถกถา “jātaveda” หมายถึง ไฟ (J I: 214²²⁻²³ Ee)

2.4 คาถาที่พ่อค้าโพธิสัตว์กล่าวเพื่อสรุปเหตุการณ์ระหว่างบุตรช่างไม้กับบิดา

- no.44¹ (Makasajātaka)

seyyo amitto matiyā upeto
na tv eva mitto mativippahīno,
'makasaṃ vadhissan'ti hi eḷamūgo
putto pitu abbhidā uttamaṅgaṃ.

(J I: 247²⁶⁻²⁹ Ee)

มีศัตรูผู้ประกอบด้วยปัญญาดีกว่า
ส่วนมิตรผู้ไร้ปัญญาไม่ประเสริฐเลย
เพราะว่าบุตรผู้โง่เขลาคิดว่า “เราจัก
ฆ่ายุ้ง” แต่ได้ทุบหัวของบิดาเสียแล้ว
(ขุ.ชา. 56/44/19 แปล.มมร,
27/44/19 แปล.มจร)

- พระวินัยสิบบท (十誦律)

寧為智者仇，不與無智親，
愚為父害蚊，蚊去破父頭。

(T23: 438b⁸⁻⁹)

มีศัตรูผู้ประกอบด้วยปัญญา
ยังดีกว่า ไม่ควรคบมิตรผู้ไร้
ปัญญาเลย คนเขลาจะฆ่ายุ้งให้
บิดา ยุ้งกลับบิน[หนี]ไป แต่ได้ทุบ
หัวของบิดาเสียแล้ว

- พระวินัยมูลสรวาสติวาท

(根本說一切有部毘奈耶)²²

寧與智者為怨惡，不共愚人結親友，
猶如癡子拂蚊蟲，棒打父頭因命過。

(T23: 668c⁵⁻⁶)

มีผู้ประกอบด้วยปัญญาเป็นศัตรู
ยังดีกว่า ไม่ควรคบหาคนเขลา
เป็นมิตรสหาย เหมือนดังเช่น บุตร
ผู้โง่เขลาจะตบยุ้ง แต่กลับทุบหัว
ให้บิดาสิ้นชีพ

22 ชื่อสันสกฤตของคัมภีร์นี้คือ *Vinaya-vibhaṅga* (วินยวิภังค์) มีเนื้อหาว่า
ด้วยสิกขาบทของพระภิกษุ หรือเทียบได้กับมหาวิภังค์ของพระวินัยปิฎกบาลี

2.5 คาถาที่ดาบสโพธิสัตว์กล่าวสรรเสริญพญาคูขี้หอมต่อ ความหิวได้

- no.154² (Uragajātaka)

so Brahmagutto ciram eva jīva,
dibbā ca te pātubhavantu bhakkhā,
so brahmavaṇṇaṃ apacāyamāno,
bubhukkhito no vitarāsi bhottum.

(J II: 14¹⁴⁻¹⁷ Ee)

ขอท่านนั้นจงเป็นผู้อันพรหมค้ำครอง
แล้ว ดำรงชีวิตอยู่สันกาลนานเถิด อนึ่ง
ขอภักษหารอันเป็นทิพย์จงปรากฏแก่
ท่านเถิด ท่านนั้นเคารพยำเกรง [เรา]
ผู้มีเพศอันประเสริฐ ถึงจะหิวก็ไม่คร่ำ
[พญานาค] ออกมากิน

(ขุ.ชา. 57/158/19 แปล.มมร, 27/8/64
แปล.มจร)

- พระวินัยมหาสังฆิกะ

(摩訶僧祇律)

當令汝長壽, 常食天甘露,
忍飢不食龍, 敬心於我故。

(T22: 240b¹³⁻¹⁴)

ขอท่านจงมีอายุยืนยาว
ได้บริโภคสุธาโภชนอันเป็น
ทิพย์ไปตลอด [ท่าน] ถึงจะหิว
ก็ไม่กินพญานาค เนื่องจากมี
จิตเคารพยำเกรงในเรา

2.6 คาถาที่พระพุทธเจ้าตรัสสรุปเนื้อเรื่องนกมูลไถโพธิสัตว์กับเหยี่ยวนกเขา²³

- no.168¹ (Sakuṇagghijātaka)
seno balasā patamāno
Lāpaṃ gocaratṭhāyinaṃ
sahasā ajjhappatto va
maraṇaṃ ten'upāgami.

(J II: 60⁹⁻¹⁰ Ee)

เหยี่ยวนกเขาโฉบลงสู่ดงกำลัง
มุ่งไปยังนกมูลไถตัวอยู่ใน
เขตหากิน[ของตน] โฉบลง
อย่างฉับพลัน เพราะเหตุนี้
จึงถึงความตาย

(ขุ.ชา. 57/185/85 แปล.มมร,
27/35/72 แปล.มจร)

- สังยุตตะคาถม (雜阿含)

鷹鳥用力來，羅婆依自界，
乘瞋猛盛力，致禍碎其身。

(T2: 173a¹⁰⁻¹¹)

เหยี่ยวนกเขาบินอย่างสุดกำลัง
มายังนกหัวฝัว(นกมูลไถ)ตัวเข้า
อยู่ในเขตตนเอง โฉบลงอย่างมูทะลุ
เร็วแรง ทำให้กายของมันแตก
เป็นเสี่ยงๆ

2.7 คาถาที่นกมูลไถโพธิสัตว์กล่าวสรุปเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

- no.168²
so'haṃ nayena sampanno
pettike gocarato
apetasattu modāmi
sampaṣsaṃ attham attano.

(J II: 60¹⁷⁻¹⁸ Ee)

- สังยุตตะคาถม (雜阿含)

我具足通達，依於自境界，
伏怨心隨喜，自觀欣其力。

(T2: 173a¹²⁻¹³)

เราถึงพร้อมด้วยความชาญฉลาด
เข้าอยู่ในเขตแดนของตน กำราบ

23 ในพากย์จีน นกมูลไถโพธิสัตว์เป็นผู้กล่าวคาถานี้ด้วย

เรานั้นถึงพร้อมด้วยอุบาย ยินดี
แล้วในเขตหาकिनอันเนื่องมา
แต่บิดา เป็นผู้ปราศจากศัตรู
พิจารณาอุประโยชน์ของตนอยู่
ย่อมเบิกบานใจ

(ขุ.ชา. 57/186/85 แปล.มมร,
27/36/73 แปล.มจร)

ศัตรูได้ จึงเบิกบานใจ เมื่อได้
พิจารณาอุ ก็ชื่นชมยินดีต่อความ
สามารถของตนนั้น

2.8 คาถา(2 บท)ที่นายความผู้ข้างโพธิสัตว์กราบทูลพระราชา

- no.231¹⁻² (Upāhanajāta)
yathāpi kītā purisass'upāhanā
sukhassa atthāya dukhaṃ uabbahe
ghammābhitattā talasā papīlitā
pāde tass'eva purisassa khādare.
evam eva yo dukkulino anariyo
tumhāka²⁴ vijañ ca sutañ ca-m-ādiya
tam²⁵ eva so tattha sutena khādati

- พระวินัยห้าส่วน (五分律)
如人著革屣，本欲護其足，
得熱燥急時，而更反自傷。
世間愚惡人，不念恩在己，
從師學技術，而反凌誣之。
(T22: 165a²⁶⁻²⁹)
คนใส่รองเท้าหนัง เดิมทีก็
ประสงค์จะปกป้องเท้า นั้น

24 ตามคำอธิบายในอรรถกถา “tumhāka” หมายถึง “อาจารย์” ลงบัญญัติ
วิภัตติ (ablative) แล้ววิเศษสะเสียงท้ายจาก tumhākā เป็น tumhāka
เพื่อรักษาฉันทลักษณ์ (J II: 223²⁵-224¹ Ee) เฉพาะบาทคาถานี้ตรงกับ
อินทรวงศ์ (Indravamsā)

25 ตามคำอธิบายในอรรถกถา สรรพนาม “tam” หมายถึง “ตนเอง”
(J II: 224³ Ee) ผู้เขียนจึงเลือกแปลสรรพนาม “之” ในคาถาจีน
(อักษรท้ายสุด) ว่า “ตน” ตามอรรถกถาบาลี

anariyo vuccati pānadūpamo.

(J II: 223¹¹⁻¹⁸ Ee)

รองเท้าที่คนซื้อมาเพื่อประสงค์จะให้สบาย [เท้า] กลับนำความทุกข์มาให้ รองเท้านั้นถูกความร้อนแผดเผาบ้าง ถูกพื้นเท้าครูดสีบ้าง ก็กลับกัดเท้าของผู้ที่นั้นนั่นแหละ จันได ผู้ใดเกิดในตระกูลไม่ดี ไม่ใช่อารยชน เรียนวิชาความรู้มาจากสำนักอาจารย์ได้แล้ว ผู้นั้นยอมทำลายตนเองด้วยความรู้ [ที่เรียนมา] ในสำนักของอาจารย์นั้น บุคคลนั้นบัณฑิตเรียกว่า ไม่ใช่อารยชน เปรียบด้วยรองเท้าที่ทำไม่ดีฉะนั้น

(ขุ.ชา. 57/311-312/330 แปล.มมร,
27/161-162/108 แปล.มจร)

แต่เมื่อ[รองเท้า] ถึงคราวถูกความร้อนจนแห้งกร้าน ก็กลับกัดเท้าของตน จันไดคนเขลาหยาบช้าในโลก ไม่ระลึกรถึงอุปการะที่มีแก่ตน เรียนศิลปวิทยามาจากอาจารย์ได้แล้ว กลับเปียดเปียนทำลายตน ฉะนั้น

2.9 คาถาที่พระพุทธเจ้าตรัสสรุปเรื่องราวของสุนัขจิ้งจอก

- no.241¹ (Sabbadāṭṭhajātaka)
sigālo mānatthaddho va
parivārena atthiko
pāpuṇi mahatiṃ bhūmiṃ,
rājāsi sabbadāṭṭhinam.

(J II: 245²⁰⁻²¹ Ee)

สุนัขจิ้งจอกกระด้างด้วยมานะ มีความต้องการบริวาร ได้บรรลุถึง

- พระวินัยห้าส่วน (五分律)

野狐憍慢盛，欲求其眷屬，
行到迦夷城，自稱是獸王。

(T22: 18c²⁸⁻²⁹)

สุนัขจิ้งจอกมีมานะยิ่ง ต้องการหาสัตว์อื่นมาเป็นพวกพ้องบริวาร

สมบัติใหญ่ ได้เป็นราชาแห่งสัตว์
มีเขี้ยวงาทั้งหลาย
(ขุ.ชา. 57/332/365 แปล.มมร,
27/182/114 แปล.มจร)

ได้เดินทางถึงแคว้นกาสิ ขนานนาม
ตนว่า ราชาแห่งหมู่สัตว์

2.10 คาถา(2 บท)ที่พระพุทธเจ้าตรัสสรุปเรื่องราวของพระเจ้า
มันธาทู (พระโพธิสัตว์)

no.258²⁻³ (Mandhātujātaka)
na kahāpaṇavassena
titti kāmesu vijjati,
appassādā dukhā kāmā
iti viññāya paṇḍito
api dibbesu kāmesu
ratim so nādhigacchati,
taṇhakkhayarato hoti
Sammāsambuddhasāvako.
(J II: 313¹⁸⁻²¹ Ee
และมีใน Dh: 53⁴⁻⁸ Ee)
ความอึดในกามทั้งหลายไม่มี
เพราะฝนกหาปณะ กามทั้งหลาย
มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก
บัณฑิตทำนุรู้ชัดแล้วอย่างนี้ ย่อม
ไม่ถึงความยินดีในกามทั้งหลาย
แม้ที่เป็นทิพย์ สวากของพระสัมมา
สัมพุทธเจ้า เป็นผู้ยินดีในความ

- พระสูตรแยกเดี่ยวในมัชฌิมกัมม
เรื่องพระเจ้ามันธาทู (頂生王故事經)
不以錢財業, 覺知欲厭足,
樂少苦惱多, 智者所不為。
設於五欲中, 竟不愛樂彼,
愛盡便得樂, 是三佛弟子。

(T1: 824a⁷⁻¹⁰)
ไม่อาจมอบทรัพย์สินเงินทองต่างๆ
ให้รู้สึกอึดในกามได้ [กาม] มีความ
ยินดีน้อย มีทุกข์มาก บัณฑิตจึงไม่
ข้องเกี่ยว แม้ในกามคุณ 5 ก็ไม่ยินดี
พอใจสิ่งเหล่านั้นเลย ผู้มีตณฺหาสิ้น
ไปจึงถึงสุข [แท้] ซึ่งก็คือสวากของ
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

- เถโกตตรากัม (增一阿含)
貪婬如時雨, 於欲無厭足,
樂少而苦多, 智者所屏棄。

สิ้นไปแห่งตัณหา

(ขุ.ชา. 58/374-375/55 แปล.มมร,
27/23-24/125 แปล.มจร)

正使受天欲，五樂而自娛，

不如斷愛心，正覺之弟子。

(T2: 584c²⁻⁵)

โลภะมีมากล้นดุจฝนที่ตกตามกาล
ไม่อาจอิมในกามได้ [กาม]มีความ
ยินดีน้อย มีทุกข์มาก บัณฑิตจึง
ปล่อยวาง ถึงแม้ได้กามคุณอัน
เป็นทิพย์ มีกามคุณ 5 ประปรก
ตน ก็ไม่เลิศเท่าเป็นผู้จัดตัณหา
ในใจ ซึ่งก็คือสาวกของพระสัมมา
สัมพุทธเจ้า

- พระวินัยมูลสรวาสติวาทโกษชัย
วัสตุ²⁶

(根本說一切有部毘奈耶藥事)

有億多財者，貪欲而無足，

少樂而苦多，智人能遠離。

設受天堂樂，意悅亦未足，

欲知悅樂盡，唯佛聲聞眾。²⁷

(T24: 56c²⁷-57a¹)

ผู้มีเงินทองมากมายนับร้อยล้าน²⁸
ก็ยังโลภในกามไม่อิ่มหน้า [กาม]
มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก

26 เทียบได้กับภสัชชขันธกะ ของพระวินัยปิฎกบาลี

27 ดูเทียบฉบับสันสกฤตและแปลทิเบตได้ใน 4.4 (1)

บัณฑิตจึงหลีกห่าง ถึงแม้ได้เสวย
สุขในสรวงสวรรค์ ก็ไม่อิ่มหน้าใจ
ผู้มุ่งรู้ถึงการละความเพลิดเพลिन
ยินดีให้สิ้นไป ก็มีแต่หมู่สงฆ์สาวก
ของพระพุทธเจ้า

- อุทานวรรค²⁹ (出曜經)

天雨七寶，猶欲無厭，

樂少苦多，覺之為賢。

雖有天欲，惠捨不貪，

樂離恩愛，三佛弟子。³⁰

(T4: 631c^{13-14, 20-21})

มีฝนรדתะ 7 ก็ยังไม่อิ่มในกาม [กาม]
มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก บัณฑิต
รู้ชัดอย่างนี้ แม้จะมีกามอันเป็นทิพย์
ก็สละออกได้และไม่ต้องการ กลับ
ยินดีที่จะหลีกห่างจากตัณหา นับเป็น
สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

28 คำว่า “億” (ร้อยล้าน) ในภาษาจีนมีความหมายว่า “มากมายนับไม่ถ้วน”
ได้ด้วย

29 เทียบได้กับธรรมบทของฝ่ายบาลี สำหรับอุทานวรรคพากย์จีน จะมี
คำอธิบายแต่ละคาถา(แก้อรรถ)ประกอบ และยังมีเนื้อเรื่อง(ท้องถิ่นทาน)
สั้นๆ ประกอบในบางคาถาด้วย ส่วนอุทานวรรคฉบับสันสกฤตที่พบ
ในปัจจุบัน มีเฉพาะคาถาอย่างเดียว ดูเพิ่มการเปรียบเทียบอุทานวรรค
สันสกฤตกับธรรมบทบาลีได้ใน ละอองดาว นนทะสร (2553)

30 ดูเทียบฉบับสันสกฤตและแปลทิเบตได้ใน 4.4 (2)

2.11 คาถาที่รูกษเทวากล่าวถามกระปือโพธิสัตว์

- no.278¹ (Mahisajāṭaka)

kam attham abhisandhāya
lahucittassa dūbhino
sabbakāmaduhasseva
imaṃ dukkhaṃ titikkhasi.

(J II: 386⁴⁻⁵ Ee)

ท่านอาศัยเหตุอะไรจึงอดกลั้น
ทุกข์นี้ ต่อสิ่งผู้มีจิตกลับกลอก
มักประทุษร้าย ดุจมันเป็นผู้ให้
ความน่าใคร่ทั้งปวง

(ขุ.ชา. 58/433/163 แปล.มมร,
27/82/138 แปล.มจร)

- ชาตกะ (生經)

卿等何以故, 忍放逸獼猴,
過度於兇惡, 等觀諸苦樂。

(T3: 94a⁸⁻⁹)

พวกท่านอาศัยเหตุอะไร จึงอดกลั้น
ต่อสิ่งผู้กลับกลอกดุร้ายเหลือเกิน
[พวกท่าน] ช่างมองดูสุขและทุกข์
ทั้งปวงอย่างเสมอเหมือนกัน

2.12 คาถาที่รูกษเทวากล่าวแนะกระปือโพธิสัตว์

- no.278² (Mahisajāṭaka)

siṅgena nihanāh'etaṃ
padasā ca adhiṭṭhaha,
bhiyyo bālā pakujjheyyuṃ,
no c'assa paṭisedhako.

(J II: 386⁶⁻⁷ Ee)

ท่านจงขวิดมันเสียด้วยเขา และ
จงเหยียบเสียด้วยเท้า เหล่าสัตว์
ผู้หยาบช้าจะพึงเบียดเบียนรำไป

- ชาตกะ (生經)

諸角默搥杖, 建立眾墮落,
又示恐懼義, 默無加報者。

(T3: 94a¹²⁻¹³)

จงเอาเขาทั้งคู่ขวิดแทงโดยปราศ
ชุ่มเสียง จัดการเหล่าสัตว์เช่นนี้
ให้ราบคาบ จะยิ่งแสดงถึงความ
ขลาดกลัว หากเป็นผู้เงี้ยบเฉย
ไม่ได้ตอบ

หากไม่ห้ามปรามมันเสีย
(ช.ชา. 58/434/163 แปล.มมร,
27/83/139 แปล.มจร)

2.13 คาถา (2 บท) ที่พระพุทธเจ้าตรัสสรุปเหตุการณ์ที่พวกเดียรฉัตร
เสื่อมลามกสักการะ

- no.339³⁻⁴ (Bāverujātaka)
yāva n'uppajjati Buddhō
dhammarājā pabaṅkaro,
tāva aññe apūjesuṃ
puṭhū samaṇabrāhmaṇe.
yadā ca sarasampanno
Buddhō dhammaṃ adesayi,
atha lābho ca sakkāro
titthiyānaṃ ahāyatha.
(J III: 128⁵⁻⁸ Ee)
พระพุทธเจ้าผู้เป็นพระธรรมราชา
ผู้ส่องแสงสว่างไสว ยังไม่เสด็จ
อุบัติขึ้นเพียงใด ชนทั้งหลายก็พา
กันบูชาสมณพราหมณ์เหล่าอื่น
อยู่เป็นอันมากเพียงนั้น แต่เมื่อใด
พระพุทธเจ้าผู้มีพระสุรเสียงอัน
ไพเราะ ได้ทรงแสดงธรรมแล้ว
เมื่อนั้นลามกและสักการะของพวกเขา
เดียรฉัตรก็เสื่อมไป

- ชาตกะ (生經)
如佛不興出，導師不現世，
外沙門梵志，皆普得供事。
今佛具足音，明白講說法，
諸外異學類，永失諸供養。
(T3: 105a⁵⁻⁸)
เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติขึ้น
ผู้เป็นพระบรมศาสดา ยังไม่ปรากฏ
ในโลก สมณพราหมณ์เหล่าอื่น
ล้วนได้รับการสักการะบูชา บัดนี้
พระพุทธเจ้าผู้มีพระสุรเสียงอัน
ไพเราะ ได้ทรงแสดงธรรมอย่างแจ่ม
แจ้งแล้ว บรรดาพวกเดียรฉัตรต่างๆ
ก็เสื่อมจากลามกสักการะทั้งปวง
ไปตราบนาน

(ขุ.ชา. 58/656-657/471 แปล.
มมร, 27/155-156/188 แปล.มจร)

2.14 คาทาที่กวางกล่าวขอร้องกับนายพราน

- no.359³ (Suvannamigajātaka)
attharassu palāsāni,
asiṃ nibbaha luddaka,
paṭhamam mama hanitvāna
hana pacchā mahāmigaṃ.
(J III: 185¹⁹⁻²⁰ Ee)
ข้าแต่นายพราน ท่านจงปลูด
โบไม้ลง จงชักดาบออก จงฆ่า
ฉันเสียก่อนแล้วจึงฆ่าพญาเนื้อ
ภายหลัง
(ขุ.ชา. 58/745/567 แปล.มมร,
27/52/208 แปล.มจร)

- พุทธจิตสังคหะ (佛本行集經)³¹

善哉汝獵師，今可敷草鋪，

先破我皮肉，爾乃殺鹿王。³²

(T3: 888a³⁻⁴)

ท่านนายพรานผู้ประเสริฐ บัดนี้ควร
จะปลูดหญ้าแห้งลง จงฆ่าแหละ
เนื้อหนังของฉันเสียก่อน แล้วจึง
ค่อยฆ่าพญาเนื้อ

31 Yuyama (2001: xxvii) แสดงชื่อสันสกฤตของคัมภีร์นี้เป็น *Buddha-caritasamgraha* หรือ *Śākyamunibuddhacarita*

32 คาทาสันสกฤตที่สอดคล้องกัน
saṃstarāhi palāsāni asiṃ āvṛha lubdhaka |
mama pūrvam badhitvāna paścā hiṃsi mahāmṛgaṃ ||
(Mv II: 236⁵⁻⁶)

2.15 คาถาที่กวางกล่าวอนุโมทนากับนายพราน

- no.359⁵

evaṃ luddaka nandassu
saha sabbehi ñātihi,
yathāham ajja nandāmi
muttaṃ disvā mahāmigam.³³
(J III: 186²⁰⁻²¹ Ee)

ข้าแต่นายพราน ขอให้ท่านพร้อม
ด้วยญาติทั้งปวงของท่าน จง
ว่าเรงยินดีเถิด เหมือนอย่างวันนี้
ข้าพเจ้าเห็นพญาเนื้อหลุดพ้นมา
ได้แล้วว่าเรงยินดีอยู่
(ขุ.ชา. 58/747/567 แปล.มมร,
27/54/209 แปล.มจร)

- พุทธจิตสังคหะ (佛本行集經)

善哉如是大獵師，諸親見者皆歡喜，
如我得見夫免脫，歡喜踴躍亦復然。³⁴

(T3: 888a¹⁹⁻²⁰)

สาธุ ขอให้ให้นายพรานและญาติ
ทั้งปวงจงล้วนว่าเรงยินดีเช่นกัน
เถิด เหมือนอย่างข้าพเจ้าเห็นพญา
เนื้อหลุดพ้นมาได้ ก็ว่าเรงยินดีเช่น
เดียวกัน

33 คาถานี้ยังคล้ายกับ no.502¹³ Haṃsajātaka (J IV: 427⁵⁻⁶ Ee) และ
no.533^{35,49} Cullahaṃsajātaka (J V: 344²¹⁻²², 346²³⁻²⁴ Ee) แต่ผู้กล่าว
คาถาคือหงส์ และคำสุดท้ายของคาถาใช้เป็น “dijādhipaṃ” แทน
“mahāmigam”

34 คาถาสันสกฤตที่สอดคล้องกัน
evaṃ lubdhaka nandāhi saha sarvehi jñātihi |
yathāhaṃ adya nandāmi dr̥ṣṭvā muktaṃ mahāmṛgaṃ ||
(Mv II: 237³⁻⁴)

2.16 คาถาที่พระพุทธเจ้าตรัสธรรมะสรุปเนื้อเรื่อง

- no.371⁶ (Dīghītikosajātaka)

และตรงกับ no.428⁵

(Kosambījātaka)

na hi verena verāni

sammant'īdha kudācanam,

averena ca sammanti,

esa dhammo sanantano.

(J III: 212¹⁰⁻¹¹, 488⁹⁻¹⁰ Ee)

ในกาลไหนๆ เหวในโลกลี้ย่อมไม่
ระงับด้วยเหวเลย แต่ย่อมระงับ
ได้ด้วยควมไม่มีเหว ธรรมนี้เป็น
ของเก่า

(ขุ.ชา. 58/807/621 แปล.มมร,

27/115/220 แปล.มจร)

- มัชฌิมกัมม (中阿含)

若以諍止諍, 至竟不見止,

唯忍能止諍, 是法可尊貴。

(T1: 532c¹⁴⁻¹⁵)

หากใช้เหวไประงับเหว ทำยที่สุดก็
ไม่เห็นวาระงับลงได้ แต่สามารถ
ระงับได้ด้วยขันติเท่านั้น เป็นธรรม
อันนับว่าสูงส่ง

- พระวินัยห้าส่วน (五分律)

若以怨除怨, 怨終不可息,

不念怨自除, 是則最勇健。

(T22: 160a²¹⁻²²)

หากใช้เหวไประงับเหว เหวก็ไม่อาจ
ระงับได้ในที่สุด เมื่อไม่ผูกเหวก็
จะระงับได้เอง เป็นหลักการอัน
หนักแน่นทรงพลังยิ่ง

- พระวินัยสี่ส่วน (四分律)

以怨除怨仇, 怨仇終不除,

無怨怨自息, 其法勇健樂。

(T22: 882b²⁷⁻²⁸)

หากใช้เหวไประงับเหว เหวก็ไม่ระงับ
ไปในที่สุด เหวย่อมระงับได้เองด้วย

ความไม่มีเวร ธรรมข้อนี้เป็น [สันติ]
สุขอันหนักแน่นทรงพลัง

2.17 คาถาที่ไก่โพธิสัตว์กล่าวกับแมว

- no.383² (Kukkuṭajātaḥ)
catuppadā tvam kalyāṇi,
dvipad'āhaṃ manorame
migi³⁵ pakkhī asaṅgīuttā,
aṅgīkaṃ pariyesa sāmikaṃ.
(J III: 265²⁵⁻²⁶ Ee)
แม่นางแมวรูปงาม เจ้าเป็นสัตว์
4 เท้า ส่วนเราเป็นสัตว์ 2 เท้า แมว
[ตัวเมีย]กับนก[ตัวผู้]จะร่วมกัน
ไม่ได้ในอารมณ์เป็นที่นรมย์ใจ
เจ้าจงไปแสวงหาผู้อื่นเป็นสามีเถิด
(ขุ.ชา. 59/887/63 แปล.มมร,
27/58/238 แปล.มจร)

- ชาตกะ (生經)
仁者有四脚，我身有兩足，
計鳥與野猫，不宜為夫妻。
(T3: 74a¹⁹⁻²⁰)
ท่านมี 4 เท้า ส่วนตัวเรามี 2 เท้า
เมื่อพิจารณาระหว่างนกกับแมวป่า
แล้ว ไม่ควรคู่เป็นสามีภรรยากัน

35 ในอรรถกถามีคำอธิบายว่า “migi” ในคาถานี้หมายถึง แมว (J III: 266¹ Ee)

2.18 คาถาที่ช่างเหล็กโพธิสัตว์กล่าวเพื่อป่าวประกาศขายเข็ม

- no.387¹ (Sūcijātaka)

akakkasaṃ apharusam
kharadhotam supāsiyam,
sukhumam tikhiṇaggañ ca
ko sūciṃ ketum icchatī.

(J III: 282¹³⁻¹⁴ Ee)

[เข็ม]ที่ไม่ขรุขระ ไม่หยาบ
ขัดด้วยหินแข็ง มีรู[ร้อยด้าย]
อย่างดี ทั้งเล่มเล็ก และมีปลายคม
ใครต้องการจะซื้อเข็ม[นี้]

(ขุ.ชา. 59/911/90 แปล.มมร,
27/82/243 แปล.มจร)

- พุทธจริตสังคหะ (佛本行集經)

不澀滑澤鐵，光明洗清淨，
巧人所造作，誰能買此針。

(T3: 713a²⁷⁻²⁸)

[เข็ม]ที่ไม่ขรุขระ เรียบลื่น เป็นโลหะ
มีประกายวาววับ ขัดล้างอย่างดี
ทำโดยช่างผู้ชำนาญ ใครสามารถ
จะซื้อเข็มนี้

2.19 คาถาที่ช่างเหล็กโพธิสัตว์กล่าวกะธิดาของหัวหน้าช่าง

- no.387⁶

imañ ca te pitā bhadde
sūciṃ jaññā mayā kataṃ,
tayā ca maṃ nimanteyya
yañ c'atth'aññam ghare dhanam.

(J III: 284³⁻⁴ Ee)

- พุทธจริตสังคหะ (佛本行集經)

汝父若知我，妙解如是事，
必將汝妻我，兼送無量財。³⁶

(T3: 713b⁸⁻⁹)

น้องนางเอ๋ย ก็บิดาของเธอพึง
ทราบถึงเข็มเล่มนี้ที่เราทำแล้ว
และคงจะเชื่อเชิญเราด้วยตัวเธอ
พร้อมทั้งทรัพย์อย่างอื่นที่มีอยู่
ในเรือน

(ขุ.ชา. 59/916/91 แปล.มมร,
27/87/244 แปล.มจร)

หากบิดาของเธอทราบว่าเรามีฝีมือ
ทำได้ถึงขนาดนี้ จะต้องมอบเธอให้
เป็นภรรยาเรา อีกทั้งมอบทรัพย์สิน
อันไม่มีประมาณ

- พระวินัยมูลสรวาสติวาท

(根本說一切有部毘奈耶)

汝父若知我, 有斯勝技術,

必以汝相娉, 并家所有財。³⁷

(T23: 887a¹⁷⁻¹⁸)

หากบิดาของเธอทราบว่าเรามี
ทักษะอันเลิศล้ำเช่นนี้ จะต้องมอบ
เธอให้มาเป็นคู่ครอง อีกทั้งมอบ
ทรัพย์สินที่มีอยู่ในเรือน

36 คาถาสันสกฤตที่สอดคล้องกัน

sacet te bhadre jāneyā pitā sūcī mayā kṛtā |

svayaṃ va me pravāreyā prattaṃ te ca pitu varam ||

(Mv II: 88¹⁰⁻¹¹)

37 ฉบับแปลทิเบต

gal te kho bo'i bzo 'dra ba || khyod kyi pha yis shes gyur na ||

khyod dang nor gyi rnam pa ni || mang po gzhan yang sbyin

par gyis || (D8: 174a¹)

2.20 คาถาที่ท้าวสักกะ (พระโพธิสัตว์) กล่าวเตือนสติแก่ฤาษี

- no.410³ (Somadattajātaka)

และตรงกับ no.372¹

(Migapotakajātaka)

แต่สัตว์เลี้ยงในเรือนต่างชนิดกัน

anāgāriyupetassa

vippamuttassa cetaso,

samaṇassa na taṃ sādhu

yaṃ petam anusocasi.

(J III: 390¹⁻², 214³⁻⁴ Ee)

เมื่อเป็นผู้ไม่ครองเรือน จิตใจ
ปล่อยวางแล้ว การที่โคกเศร้าถึง
สัตว์อันตายไปแล้ว ไม่เป็นการดี
สำหรับสมณะ

(ขุ.ชา. 59/1074/263 แปล.มมร,
27/107/275 แปล.มจร)

- ชาตกะ (生經)

仁者以棄家，至此無眷屬，

諸仙人之法，憂死非善哉。

(T3: 93b¹²⁻¹³)

เมื่อท่านจากเรือนมา [อยู่] ถึงที่นี้
ไม่มีครอบครัว ธรรมดาของฤาษี
ทั้งปวง การที่โคกเศร้าถึงสัตว์อัน
ตายไปแล้ว ไม่เป็นการดีเลย

2.21 คาถาที่ฤาษีกล่าวตอบท้าวสักกะ³⁸

- no.410⁴ และตรงกับ no.372²

saṃvāsenā have Sakka

manussassa migassa³⁹ vā,

- ชาตกะ (生經)

已習共頓止，而與象子俱，

則有愍恩情，不得不愁憂。

(T3: 93b¹⁶⁻¹⁷)

38 เนื้อหาชาตกในพากย์จีนจัดให้คาถานี้เป็นคำพูดของท้าวสักกะ

39 ตามคำอธิบายในอรรถกถา “miga” ในคาถานี้หมายถึง สัตว์เดรัจฉาน
ทั้งหลาย (J III: 390⁶ Ee)

hadaye jāyati pemam
taṃ na sakkā asocitum.

(J III: 390⁴⁻⁵, 214⁶⁻⁷ Ee)

ข้าแต่ท้าวสักกะ ความรักใคร่ย่อม
เกิดขึ้นในดวงใจของมนุษย์หรือ
สัตว์เพราะการอยู่ด้วยกันโดยแท้
[อาตมภาพ] จึงมีอาจที่จะไม่เศร้า
โศกถึงสัตว์อันเป็นที่รักนั้นได้

(ขุ.ชา. 59/1075/263 แปล.มมร,
27/108/275 แปล.มจร)

เมื่อได้คุ้นเคยอยู่ร่วมกันแล้วจาก
ไป แม้จะเป็นการอยู่ร่วมกับลูกช้าง
ก็ยังรู้สึกสงสารเอ็นดู จึงมีอาจที่จะ
ไม่เศร้าโศกได้

2.22 คาถาที่ท้าวสักกะกล่าวเตือนสติแก่ฤาษี

- no.410⁵ และตรงกับ no.372³

matam marissam rodanti
ye rudanti lapanti ca,
[tasmā tvam]⁴⁰ isi mā rodi,
roditam mogham āhu santo.

(J III: 390⁹⁻¹⁰, 214¹¹⁻¹² Ee)

ชนทั้งหลายผู้ร้องไห้คร่ำครวญ
ก็ร้องไห้ถึงสัตว์ผู้ตายไปแล้ว
และจักตาย เพราะฉะนั้น ท่าน
ฤาษี ท่านอย่าได้ร้องไห้เลย
สัตว์บุรุษทั้งหลายกล่าวการ

- ชาตกะ (生經)

死人哭於死，其有啼哭者，
明智不懷憂，仙人慧何啼。

(T3: 93b¹⁸⁻¹⁹)

ชนทั้งหลายผู้ร้องไห้คร่ำครวญ
เมื่อมีผู้ตายไป ก็ร้องไห้ปรารภการ
ตายจาก สัตบุรุษย่อมไม่เศร้าโศก
ฤาษีก็มีปัญญาจะคร่ำครวญไป
ทำไม

40 J III: 390¹⁰ (Ee) ไม่มี “tasmā tvam” แต่มีในฉบับอื่นคือ J I: 168¹⁶ (Be);
J I: 288¹⁵ (Ce); J I: 229³ (Se) อีกทั้ง J III: 214¹² (Ee) ก็มีคำนี้

ร้องให้ว่าเป็นโมฆะ

(ขุ.ชา. 59/1076/263 แปล.มมร,
27/109/275 แปล.มจร)

2.23 คาถาที่ท้าวสักกะกล่าวเตือนสติแก่ฤาษี

- no.410⁶ และตรงกับ no.372⁴
kanditena have brahme
mato peto samutṭhahe,
sabbe saṃgamma rodāma
aṅgikamaṅgikassa nātake.

(J III: 390¹¹⁻¹², 214¹³⁻¹⁴ Ee)

ข้าแต่ท่านผู้ประเสริฐ คนที่ตาย
แล้ว ล่วงลับไปแล้ว ฟังกลับฟื้นขึ้น
มาเพราะผู้ร่ำให้ได้แล้วไซ้ พวก
เราทุกคนก็จึงมาชุมนุมกันร้องให้
ถึงญาติของกันและกันเกิด

(ขุ.ชา. 59/1077/263 แปล.มมร,
27/110/275 แปล.มจร)

- ชาตกะ (生經)

假使悲涕泣，能令死者生，
皆當聚憫泣，假啼哭不活。

(T3: 93b¹⁴⁻¹⁵)

ถ้าหากร่ำให้คร่ำครวญแล้ว
สามารถทำให้คนที่ตายแล้วฟื้น
ขึ้นได้ ทุกคนก็จึงมาชุมนุมร้องให้
เศร่ำโศกกัน แต่ถึงจะร้องให้
คร่ำครวญก็ไม่คืนชีพกลับมา

2.24 คาถาที่พระพุทธเจ้าตรัสสรุปเนื้อเรื่อง

- no.428⁷ (Kosambījātaka)
aṭṭhicchinṇā⁴¹ paṇaharā

- มัชฌิมกัมม (中阿含)

碎身至斷命，奪象牛馬財，
破國滅亡盡，彼猶故和解。

(T1: 535b²⁶⁻²⁷)

(อ่านเชิงอรรถที่ 41 ในหน้าต่อไป)

gavāssadhanahārino,
ratṭhaṃ vilumpamānānaṃ
tesaṃ pi hoti saṃgati.

(J III: 488¹³⁻¹⁴ Ee และมีใน

Vin I: 350¹⁻² Ee

กับ MN III: 154¹⁴⁻¹⁵ Ee⁴²)

คนที่ถึงขั้นหักกระดูก ปลงชีวิต
ซึ่งโคม้าและทรัพย์สมบัติ ปล้น
แฉ่งแฉ่วนกัน ก็ยังกลับสามัคคี
กันได้

(ขุ.ชา. 59/1222/427 แปล.มมร,
27/16/303 แปล.มจร)

คนที่ทำร้ายร่างกายจนถึงขั้นปลง
ชีวิต ซึ่งช้างโคม้าและทรัพย์สมบัติ
โจมตีแฉ่งแฉ่วนจนราบคาบ ก็ยัง
กลับสามัคคีกันได้

- อุทานวรรค (出曜經)

斷骨命終，牛馬財失，
國界喪敗，復還聚集。⁴³

(T4: 696c¹³⁻¹⁴)

คนที่ถึงขั้นหักกระดูก ปลงชีวิต
ซึ่งโคม้าและทรัพย์สมบัติ ทำให้สูญ
เสียแฉ่งแฉ่วน ก็ยังกลับสามัคคี
กันได้

41 “atṭhicchinnā” ใช้ตาม Vin I: 350¹ (Ee) ส่วน J III: 488¹³ (Ee) ใช้เป็น
“atṭhicchiddā” และ MN III: 154¹⁴ (Ee) ใช้เป็น “atṭhicchidā”

42 Vin I และ MN III ก็มีปรากฏคาถาที่แสดงไว้ในข้อ 2.16 และ 2.25-27 ด้วย
แต่ขรรถการระบุเฉพาะคาถาบทนี้เท่านั้นที่มุ่งหมายถึงเรื่องราวของ
ชาดกนี้ (Vin-a V: 1151¹⁶⁻¹⁷ Ee; MN-a IV: 205²¹⁻²² Ee)

43 ฉบับสันสกฤต

asthicchinnāḥ prāṇaharā gavāśvadhanahārakāḥ |

rāṣṭrāṇām ca viloptāras teṣāṃ bhavati saṃgatam || (Udv I: 209¹⁻⁴)

และฉบับแปลทิเบต

rus pa gcog cing srog gcod la || rta phyugs nor ni ‘phrog pa dang ||

yul ‘khor ‘joms par byed pa yang || phyi nas ‘jal dum byed pa

ltar || (Udv III: 146²⁻³)

- พระวินัยห้าส่วน (五分律)

斷骨奪人命，劫盜牛馬財，
破國滅族怨，猶尚得和合。

(T22: 160a¹³⁻¹⁴)

คนที่ถึงขั้นหักกระดูก ปลงชีวิต
ชิงโคม้าและทรัพย์สมบัติ โจมตีแวน
แคว้น ทำลายล้างยกโคตร มีเวร
ต่อกัน ก็ยังกลับสามัคคีกันได้

- พระวินัยสี่ส่วน (四分律)

斷骨害生命，盜取牛馬財，
國土鬪爭亂，亦有還和合。

(T22: 882b²¹⁻²²)

คนที่ถึงขั้นหักกระดูก ปลงชีวิต
ชิงโคม้าและทรัพย์สมบัติ โจมตีแวน
แคว้นจนยับเยิน ก็ยังกลับสามัคคี
กันได้

2.25 คาถาที่พระพุทธเจ้าตรัสธรรมะสรุปเนื้อเรื่อง

- no.428⁸

sace labhetha nipakaṃ saḥāyaṃ
saddhiṃcaraṃ sādhuviḥāridhīraṃ,
abhibhuyya sabbāni parissayāni
careyya ten'attamano satimā.
(J III: 488¹⁶⁻¹⁹ Ee)

- มัชฌิมกัมม (中阿含)

若得定為侶，慧者共修善，
捨本所執意，歡喜常相隨。

(T1: 535c⁹⁻¹⁰)

ถ้าจะได้ผู้มีจิตตั้งมั่นเป็นสหาย
ทั้งมีปัญญามาร่วมประพฤติ

ถ้าจะพึงได้สหายผู้มีปัญญารักษาทน
มีธรรมอันงามเป็นเครื่องอยู่ ร่วมทาง
ไปด้วยกัน ก็พึงเอาชนะอุปสรรคทั้งปวง
แล้วพอใจ มีสติ เทียวไปกับเขา

(ขุ.ชา. 59/1223/427 แปล.มมร,
27/17/303 แปล.มจร)

ธรรม ก็ควรละคลายความ
ยึดมั่นที่เคยมีมา แล้วพอใจ
ไปด้วยกัน [กับเขา] อยู่เนืองนิตย์

- พระวินัยสี่ส่วน (四分律)

若審得善伴，共行住勇健，
游處在諸眾，其心常歡喜。

(T22: 882c¹⁹⁻²⁰)

ถ้าทราบว่าได้ผู้มีธรรมอัน
งามเป็นสหาย มาร่วมทางอยู่
ด้วยกันอย่างเด็ดเดี่ยวแน่วแน่
ก็พึงเทียวไป [กับเขา] ใน
ทุกแห่งหน มีจิตยินดีพอใจ
[การไปเช่นนั้น] อยู่เนืองนิตย์

2.26 คาถาที่พระพุทธเจ้าตรัสธรรมะสรุปเนื้อเรื่อง

- no.428⁹

no ce labhetha nipakaṃ sahāyaṃ
saddhiṃcaram sādhuviḥāridhīraṃ,
rājā va raṭṭhaṃ vijitaṃ pahāya
eko care mātaṅg'araññe va nāgo⁴⁴.
(J III: 488²⁰⁻²³ Ee)

- มัชฌิมกัมม (中阿含)

若不得定伴，慧者獨修善，
如王嚴治國，如象獨在野。

(T1: 535c¹¹⁻¹²)

44 ตามคำอธิบายในอรรถกถา “mātaṅga” เป็นคำเรียกช้าง และ “nāgo”
(ศัพท์เดิมคือ nāga) คือช้างใหญ่ (J III: 489²⁵⁻²⁶ Ee)

ถ้าไม่พึงได้สหายผู้มีปัญญารักษาทน มีธรรมอันงามเป็นเครื่องอยู่ ร่วมทางไปด้วยกัน ก็พึงเที่ยวไปแต่ผู้เดียว เหมือนพระราชาทรงสละแว่นแคว้น [เสด็จไปแต่พระองค์เดียว] และเหมือนช้างมาตังคะ [เที่ยวไปตัวเดียว] ในป่า ฉะนั้น

(ขุ.ชา. 59/1224/427 แปล.มมร, 27/18/303 แปล.มจร)

ถ้าไม่ได้ผู้มีจิตตั้งมั่นเป็นสหาย ก็พึงเป็นผู้มีปัญญาประพฤติธรรมแต่ผู้เดียว เหมือนพระราชาทรงเพื้อหน่ายการปกครองแว่นแคว้น และเหมือนช้างอยู่ตัวเดียวในป่า

- พระวินัยสี่ส่วน (四分律)

若不得善伴，獨行常勇健，
捨於郡國邑，無事如野象。

(T22: 882c²¹⁻²²)

ถ้าไม่ได้ผู้มีธรรมอันงามเป็นสหาย ก็พึงเที่ยวไปแต่ผู้เดียว อย่างเด็ดเดี่ยว แน่วแน่โดยตลอด ละบ้านเมืองแว่นแคว้น ปลอดเรื่องกังวล เหมือนช้างป่า ฉะนั้น

2.27 คาถาที่พระพุทธเจ้าตรัสธรรมะสรุปเนื้อเรื่อง

- no.428¹⁰

ekassa caritaṃ seyyo,
n'atthi bāle saḥāyatā,
eko care na ca pāpāni kayirā
appossukko mātaṅg'araññe va nāgo.
(J III: 488²⁴⁻²⁶ Ee)

- มัชฌิมกัมม (中阿含)

獨行莫為惡，如象獨在野，
獨行為善勝，勿與惡共會。

(T1: 535c¹³⁻¹⁴)

ควรเที่ยวไปผู้เดียว และไม่ควรถำบาป เหมือนช้างอยู่ตัวเดียวในป่า การเที่ยวไปผู้เดียว

การเที่ยวไปผู้เดียวประเสริฐกว่า เพราะ
คุณคือความเป็นสหาย ย่อมไม่มีใน
คนพาล ควรเที่ยวไปผู้เดียว และไม่
ควรทำบาป เหมือนช้างมาตังคะตัว
มีความชวนขวายน้อย [เที่ยวไปตัว
เดียว] ในป่า

(ขุ.ชา. 59/1225/427 แปล.มมร,
27/19/303 แปล.มจร)

ประเสริฐกว่า จงอย่าคบหา
สมาคมกับคนชั่ว

- พระวินัยสี่ส่วน (四分律)

寧獨自行善, 不與愚惡伴,
獨行莫作惡, 如山頂野象。

(T22: 882c¹⁷⁻¹⁸)

แม้ต้องประพฤติธรรมอยู่
ผู้เดียว ก็ไม่ยอมคบคนพาล
เป็นสหาย ควรเที่ยวไปผู้เดียว
และไม่ทำบาป เหมือนช้างป่า
บนยอดเขา

2.28 คาถาที่พระราชาตรัสเตือนสติแก่ดาบส

- no.431³ (Hāritajātaka)
ādu paññā kimatthikā
nipuṇā sādhu cintanī,
yāya⁴⁵ uppatitaṃ rāgaṃ
kiṃ mano na vinodaye⁴⁶.

- ชาตกะ (生經)
不審慧所在, 及善惡所念,
假使發慾心, 不能伏本淨。
(T3: 105c⁴⁻⁵)

45 ผู้เขียนเลือกใช้เป็น “yāya” ตามฉบับ J I: 191¹⁶ (Be); J I: 332¹¹ (Ce);
J I: 259³ (Se) ส่วนฉบับ Ee เป็น “yāva”

46 อรรถกถามีข้อความอธิบาย “na vinodaye” ว่า “vinodetum nāsakkhi”
(J III: 499¹⁹ Ee) สำหรับคำแปลไทยทั้ง 2 ฉบับได้กำหนดให้ประธานของ

(J III: 499¹⁴⁻¹⁵ Ee)

ปัญญาอันละเอียดลุ่มลึก ซึ่งคิด
สิ่งที่ดี ๆ จะมีไว้เพื่อประโยชน์อะไร
เล่า ราคะอันเกิดขึ้นแล้ว ใจไม่อาจ
ขจัดออกไปด้วยปัญญาใด [นั่น]
ได้หรือ

(ขุ.ชา. 59/1248/448 แปล.มมร,
27/42/307 แปล.มจร)

ไม่ทราบว่าเป็นปัญญาอยู่ที่ไหน ทั้งได้
พิจารณาดีชั่วอยู่หรือ หากว่าใจมี
ราคะเกิดขึ้น ไม่อาจขจัดออกไปให้
หมดจดดังเดิมได้หรือ

2.29 คาถาที่พญาหงส์โพธิสัตว์ทูลถามพระราชา

- no.502¹⁴ (Hamsajātaka)

ซึ่งตรงกับ no.533⁵⁸

(Cullahamsajātaka) และ

no.534⁷⁶ (Mahāhamsajātaka)

kaccin nu bhoto kusalam,

kacci bhoto anāmayam,

kacci ratṭham idaṃ phitaṃ

- พระวินัยสืบบท (十誦律)

王體安隱不，國土豐足不，

如法化民不，等心治國不。

(T23: 264a¹⁻²)

พระราชาทรงมีพระพลานามัย

สมบูรณ์ดีหรือ แคว้นแคว้นก็อุดม

สมบูรณ์ดีหรือ พระองค์ทรงสั่งสอน

(เชิงอรรถต่อจากหน้าที่แล้ว)

กริยา “vinodaye” เป็นบุรุษที่ 2 (มัตถยมบุรุษ) แต่ผู้เขียนเห็นว่าในอรรถกถา
มิได้ระบุประธานของประโยคนี้ว่าเป็นบุรุษที่ 2 (tvam ท่าน) อีกทั้งในแง่
ไวยากรณ์ ประธานของกริยา “vinodaye” สามารถใช้เป็นบุรุษที่ 3
(ปฐมบุรุษ) ได้ จึงเลือกแปล “mano” (ใจ) เป็นปฐมวาทิตติ (nominative)
คือใช้เป็นประธานของประโยค

dhammena m-anusissati⁴⁷.

(J IV: 427²⁶⁻²⁹, V: 348¹³⁻¹⁴,

V: 377²¹⁻²² Ee)

พระองค์ผู้ทรงพระเจริญ ทรง
เกษมสำราญดีหรือ พระองค์ผู้ทรง
พระเจริญ ทรงมีพระพลานามัย
สมบูรณ์ดีหรือ แวันแคว้นนี้อุดม
สมบูรณ์ดีหรือ พระองค์ทรง
ปกครอง [บ้านเมือง] โดยธรรมหรือ
(ขุ.ชา. 61/2133/100 แปล.มมร,
27/146/495 แปล.มจร)

พระราชารัฐวิโดยธรรมหรือ ทรง
ปกครองบ้านเมืองอย่างยุติธรรม
ดีหรือ

2.30 คาถาที่พระราชาตรัสตอบพญาหงส์โพธิสัตว์

- no.502¹⁵ ซึ่งตรงกับ

no.533⁵⁹ และ no.534⁷⁷

kusalaṃ c'eva me haṃsa

atho haṃsa anāmayam,

atho raṭṭham idaṃ phītaṃ

dhammena m-anusissati⁴⁸.

(J IV: 428¹⁻², V: 348¹⁵⁻¹⁶,

V: 377²³⁻²⁴ Ee)

- พระวินัยสิบบท (十誦律)

我常自安隱，國土恒豐寧，

以法化國民，等心無偏私。

(T23: 264a⁴⁻⁵)

เรามีพลานามัยปกติสมบูรณ์ดี
แวันแคว้นก็สมบูรณ์มั่งคั่ง
ได้สั่งสอนพระราชารัฐวิโดยธรรม
ทั้งปกครองโดยยุติธรรมไม่ลำเอียง

47 “anusissati” เป็นกรรมวาจก (passive voice) ใช้ตาม J V: 348¹⁴, 377²² (Ee) ส่วน J IV: 427²⁹ (Ee) มีรูปเป็น “anusāsati”

48 “anusissati” ใช้ตาม J V: 348¹⁶, 377²⁴ (Ee) ส่วน J IV: 428² (Ee) มีรูปเป็น “anusāsati”

พญาหงส์ เราเกษมสำราญดี
 พลานามัยก็สมบุญดี พญาหงส์
 แว่นแคว้นนี้ก็อุดมสมบูรณ์
 เราปกครอง [บ้านเมือง] โดยธรรม
 (ขุ.ชา. 61/2134/100 แปล.มมร,
 27/147/495 แปล.มจร)

2.31 คาถาที่หงส์กล่าวเพื่อขอร้องนายพราน

- no.533²⁸ (Cullahaṃsajātaka)
 ārohapariṇāhena
 tuly' asmā⁴⁹ vayasā ubho,
 na te lābhena jīn'atthi,
 etena niminā tuvaṃ.

(J V: 343¹²⁻¹³ Ee)

ข้าพเจ้าทั้ง 2 เป็นผู้เสมอกัน
 ด้วยรูปทรงสัณฐานและวัย
 ท่านจะไม่เสื่อมแล้วจากลาภ
 ขอท่านจงเปลี่ยนข้าพเจ้ากับพญา
 หงส์นี้เถิด

(ขุ.ชา. 62/175/300 แปล.มมร,
 28/28/89 แปล.มจร)

- พระวินัยสืบบท (十誦律)

大王毛脂肉，我與等無異，

汝以刀殺我，放王不損汝。

(T23: 263c⁸⁻⁹)

ข้าพเจ้าเป็นผู้เสมอเหมือนกับ
 พญาหงส์ ทั้งขน มัน และเนื้อ ล้วน
 ไม่แตกต่างกัน ท่านเอามีดฆ่า
 เราแล้วปล่อยพญาหงส์ไป ก็มีได้
 ทำให้ท่านเสื่อมลาภ

49 ตามคำอธิบายในอรรถกถา “asmā” เป็นกริยาอาขยาตวัตตมานาวิภัติ
 (present) พหูพจน์ บุรุษที่ 1 (อุตตมบุรุษ) (J V: 343¹⁹ Ee)

2.32 คาถาที่พระเตมีย์ตรัสถามนายसारถี

- no.538³ (Mūgapakkhajātaka)

kin nu santaramāno va

kāsuṃ khaṇasi sārathi,

puṭṭho me samma akkhāhi,

kiṃ kāsuyā karissasi.

(J VI: 12¹⁹⁻²⁰ Ee)

นายสารถี ท่านจะรีบชุดหลุมไป

ทำไม เราถามท่านแล้ว ท่านจง

บอกแก่เราเถิดเพื่อน ท่านจักใช้

หลุมทำประโยชน์อะไร

(ขุ.ชา. 63/396/1 แปล.มมร,

28/3/183 แปล.มจร)

- พระวินัยมูลสรวาสติวาท

(根本說一切有部毘奈耶)

何意御車者, 於此疾穿坑,

我聞⁵⁰當速答, 穿坑何所為。⁵¹

(T23: 724c²⁰⁻²¹)

นายสารถีจะรีบชุดหลุม ณ ที่นี้ไป

ทำไม เราถามแล้ว จงตอบโดยพลัน

ท่านชุดหลุมเพื่อประโยชน์อะไร

50 พระไตรปิฎกจีนฉบับราชวงศ์ซ่งหรือซ้อง (宋) หยวนหรือหงวน (元) และหมิงหรือเหม็ง (明) ใช้เป็น “問” แทน “聞”

51 ฉบับแปลทิเบต

kha lo sgyur ba ci phyir khyod ||

brtaḍ dang bcas pas dong brko byed ||

ci phyir khyed cag dog brko ba ||

dris pa nga la myur du smros || (D6: 92b³⁻⁴)

2.33 คาถาที่นายสารถิฑุลตอบพระเตมีย์

- no.538⁴

rañño mūgo ca pakkho⁵² ca
putto jāto acetaso,
so'mhi raññā samijjhittṭho
puttaṃ me nikhaṇaṃ⁵³ vane.
(J VI: 12²⁴⁻²⁵ Ee)

พระโอรสของพระราชา เป็นใบ้
ง่อยเปลี้ย เหมือนไม่มีพระมนัส
พระราชาตรัสสั่งข้าพเจ้าว่า ฟังฟัง
ลูกเราเสียในป่า
(ขุ.ชา. 63/397/2 แปล.มมร,
28/4/184 แปล.มจร)

- พระวินัยมูลสรวาสติวาท

(根本說一切有部毘奈耶)

大王生一子，口瘖不能行，

為此遣穿坑，欲埋無益子。⁵⁴

(T23: 724c²³⁻²⁴)

พระราชาทรงมีพระโอรสองค์
หนึ่ง เป็นใบ้ ง่อยเปลี้ย จึงมีพระ
ราชบัญชาให้มาขุดหลุมสำหรับ
พระโอรสองค์นี้ ด้วยมีพระราช
ประสงค์จะฝังพระโอรสผู้ไร้
ประโยชน์เสีย

52 ดูประวัติความเป็นมาของคำว่า mūga และ pakkha อย่างละเอียดได้ใน
Duan, Qing (2016: 31-39)

53 ตามคำอธิบายในอรรถกถาฉบับ J-a VI: 15¹⁻² (Be); J-a VII: 9³¹⁻³² (Ce);
J-a IX: 24¹⁵⁻¹⁶ (Se) “nikhaṇaṃ” เป็นกริยาอาขยาตสันตติมีวิภัตติ (optative)
เอกพจน์ บุรุษที่ 2 (มัธยมบุรุษ)

54 ฉบับแปลทิเบต

rgyal po'i sras bu mi smra ba || lkugs 'phye btsas nas de yis ni ||
myur bar 'di ni nags khrod du || dong du chug ces bka' tsal to ||
(D6: 92b⁴)

2.34 คาถาที่พระนางรูกวาราชิดากราบทูลพระเจ้าอังคติ

- no.544⁸¹

(Mahānārada-kassapa-jātaka)⁵⁵

suve pannaraso dibbo,
sahassaṃ āharantu me,
yathādinnañ ca dassāmi
dānaṃ sabbavanīsu'haṃ.

(J VI: 232²⁸⁻²⁹ Ee)

พຼ່ງนี้ 15 ค่ำเป็นวันทิพย์
ขอ [ราชบุรุษทั้งหลาย] จงนำ
พระราชทรัพย์พินหนึ่งมาให้
กระหม่อมฉัน กระหม่อมฉันจัก
ให้ท่านแก้วนิพกทั้งปวงตามที่
เคยให้มาแล้ว

(ขุ.ชา. 64/857/200 แปล.มมร,
28/1233/374 แปล.มจร)

- พุทธจิตสังคหะ (佛本行集經)

父王我今欲布施，一切沙門婆羅門，
恒至月生十五時，願與我千金錢直。

(T3: 854a¹⁶⁻¹⁷)

ข้าแต่พระราชบิดา บัดนี้กระหม่อม
ฉันประสงค์จะให้ท่านแก้สมณ
พรหมณ์ทั้งปวง ตามวาระทุกวัน
15 ค่ำของเดือน ขอจงพระราชทาน
ทรัพย์มูลค่าพินหนึ่งแก้กระหม่อมฉัน

55 J II: 257¹ (Be) จัดเรียงชาดกนี้ไว้เป็นลำดับที่ 545

3. ประมวลชื่อคัมภีร์จีนที่ปรากฏคาถาอันสอดคล้องกับชาตกบาลี

ในข้างต้นได้แสดงคาถาชาตกบาลีจำนวน 37 คาถา (ข้อ 2.8, 2.10 และ 2.13 แสดงไว้ข้อละ 2 คาถา) พร้อมทั้งคาถาพากย์จีนจำนวน 58 คาถาที่มีความสอดคล้องกันไว้แล้ว สำหรับหัวข้อนี้จะประมวลรายชื่อคัมภีร์จีนที่มีปรากฏคาถาดังกล่าว โดยจัดเป็นตารางแล้วแสดงเลขลำดับคาถาชาตกบาลีที่มีความสอดคล้องกัน (ใช้รูปแบบเป็นตัวเลข “xy” หมายถึง “ลำดับชาตก^{ลำดับคาถาในชาตก}” ตามฉบับ Ee) ทั้งนี้หากคาถาชาตกบาลีนั้นปรากฏในคัมภีร์บาลีเล่มอื่นด้วย (โดยเป็นคาถาประกอบชาตกเรื่องเดียวกันหรือคล้ายกัน) ก็จะใส่ชื่ออักษรย่อชื่อคัมภีร์เล่มนั้นกำกับไว้ในวงเล็บด้วย

ตารางที่ 1 แสดงเลขลำดับคาถาชาตกบาลีที่มีความสอดคล้องกับในคัมภีร์จีน

คัมภีร์จีน	คาถาในชาตกบาลี (และคัมภีร์บาลีเล่มอื่น) ที่สอดคล้องกัน
พระวินัยห้าส่วน 五分律	35 ¹ (มีใน Cp), 231 ¹⁻² , 241 ¹ , 371 ⁶ (ตรงกับ 428 ⁵), 428 ⁷ (มีใน Vin และ MN)
พระวินัยสี่ส่วน 四分律	371 ⁶ (ตรงกับ 428 ⁵), 428 ⁷ (มีใน Vin และ MN), 428 ⁸⁻¹⁰
พระวินัยมหาสังฆิกะ 摩訶僧祇律	154 ²
พระวินัยสิบบท十誦律	44 ¹ , 502 ¹⁴⁻¹⁵ (ตรงกับ 533 ⁵⁸⁻⁵⁹ , 534 ⁷⁶⁻⁷⁷), 533 ²⁸
พระวินัยมูลสรวาสติวาท (วินัยวิภังค์) 根本說一切有部毘奈耶	44 ¹ , 387 ⁶ , 5383 ⁻⁴

ตารางที่ 1 แสดงเลขลำดับคาถาชาดกบาลีที่มีความสอดคล้องกับในคัมภีร์จีน (ต่อ)

คัมภีร์จีน	คาถาในชาดกบาลี (และคัมภีร์บาลีเล่มอื่น) ที่สอดคล้องกัน
พระวินัยมูลสรวาสติวาท โกษขยวัสตุ 根本說一切有部毘 奈耶藥事	258 ²⁻³ (มีใน Dhp)
ทีรฆาคม 長阿含	31 ¹ (มีใน SN)
มัธยมาคม 中阿含	9 ¹ , 258 ²⁻³ (มีใน Dhp), 371 ⁶ (ตรงกับ 428 ⁵), 428 ⁷ (มีใน Vin และ MN), 428 ⁸⁻¹⁰
สังยุตตาคม 雜阿含	168 ¹⁻²
เอโกตตราคม 增一阿含	9 ¹ , 258 ²⁻³ (มีใน Dhp)
ธรรมบทอวทาน 法句譬喻經	9 ¹
ชาตกะ 生經	278 ¹⁻² , 339 ³⁻⁴ , 383 ² , 410 ³⁻⁶ (ตรงกับ 372 ¹⁻⁴), 431 ³
อุทานวรรค 出曜經	258 ²⁻³ (มีใน Dhp), 428 ⁷ (มีใน Vin และ MN)
พุทธจริตสังคหะ 佛本行集經	359 ³ , 359 ⁵ , 387 ¹ , 387 ⁶ , 544 ⁸¹

ชื่อคัมภีร์จีนที่ปรากฏในตาราง มีเล่มที่พอจะระบุได้ว่าแปลมาจาก
ต้นฉบับคัมภีร์ของนิกายใด ดังนี้

3.1 นิกาย(มูล)สรวาสติวาท ได้แก่ พระวินัยสิบบท พระวินัยมูลสรวาสติวาท (วินัยวิภังค์) พระวินัยมูลสรวาสติวาทโกษชัยวัสดุมัธยมาคม⁵⁶ สังยุตตามคม⁵⁷ และอุทานวรรค⁵⁸

3.2 นิกายธรรมคูปต์ ได้แก่ พระวินัยสี่ส่วน และทีรฆาคคม⁵⁹

3.3 นิกายมหิศาสกะ ได้แก่ พระวินัยห้าส่วน

3.4 นิกายมหาสังฆิกะ ได้แก่ พระวินัยมหาสังฆิกะ และเอโกตตราคม⁶⁰

นอกจากนี้ยังมีคัมภีร์พุทธวจรตสังคหะที่มีลักษณะพิเศษ คือ แปลเนื้อหาพุทธประวัติจากคัมภีร์นิกายธรรมคูปต์เป็นหลัก แล้วยังนำเนื้อหาจากคัมภีร์ของอีก 4 นิกาย คือ มหาสังฆิกะ สรวาสติวาท กาศยปิยะ และมหิศาสกะ เข้ามาประมวลรวมไว้ด้วย

คาถาเหล่านี้ล้วนปรากฏในคัมภีร์ตั้งแต่สองนิกายขึ้นไป จึงสันนิษฐานได้ว่ามีปรากฏอย่างซ้ำที่สุุดตั้งแต่ยุคแตกนิกาย⁶¹ ในจำนวนนี้คาถาที่มีปรากฏทั้งในคัมภีร์นิกายเถรวาทและมหาสังฆิกะยังมีความ

56 Anālayo (2012: 516)

57 ดูรายชื่องานวิจัยเกี่ยวกับนิกายที่เป็นแหล่งต้นฉบับของสังยุตตามคมพากย์จีนได้ใน Anālayo (2015: 1 footnote 1)

58 Maki (1958: 113)

59 Bucknell (2014: 58)

60 Kuan Tse-fu (2013: 182) เนื้อหาส่วนหนึ่งของต้นฉบับเอโกตตราคม น่าจะมีเค้าเดิมหรือรับมาจากสรวาสติวาท ดูเพิ่มใน Hiraoka (2013: 75-102)

61 ในที่นี้เป็นการใช้หลักฐานจากคัมภีร์ต่างนิกายมาสนับสนุนความเก่าแก่ของเนื้อหาชาดกส่วนที่เป็นคาถาจำนวนหนึ่ง ซึ่งพอจะสันนิษฐานเกี่ยวกับคาถาเหล่านี้ที่ปรากฏในยุคเริ่มแรกได้ว่า โดยภาพรวมน่าจะมีรูปแบบและเนื้อหาใกล้เคียงกับคาถาที่ปรากฏในปัจจุบัน ส่วนในแง่หลักฐานทางโบราณคดี ยืนยันได้ว่าเรื่องราวชาดก(ในอรรถกถา)จำนวนหนึ่งเกิดขึ้นก่อนพุทธศตวรรษที่ 3 ดูเพิ่มได้ใน พระมหาพงศ์ศักดิ์ จานियो (2559: 168-193)

เป็นไปได้มากขึ้นอีกว่า มีปรากฏตั้งแต่ก่อนแตกนิกายกล่าวคือก่อนการ
สังคายนาครั้งที่ 2 ได้แก่ คาถาในข้อ 2.1, 2.5, 2.10 (รวมถึงคาถาใน
ข้อ 2.14, 2.15, 2.19 ที่มีปรากฏในคัมภีร์มหาวิศุทธวาทานของนิกาย
โลกิยัตถวาทอันเป็นกึ่งหนึ่งของมหาสังฆิกะ) ส่วนคาถาอื่นๆ ที่มีปรากฏ
เฉพาะในคัมภีร์ของนิกายใดนิกายหนึ่งเท่านั้น ก็อาจมีความเก่าแก่
เช่นนี้ได้ เพียงแต่ยังไม่มีข้อมูลจากนิกายอื่นมายืนยันให้หนักแน่น

จากตารางที่ 1 จะเห็นอีกว่าหลายนิกายได้บรรจุคาถาที่มีความ
สอดคล้องกับชาดกบาลีไว้ในคัมภีร์หมวดพระวินัย และอาคมทั้งสี่
เป็นต้น มิได้มีเฉพาะในคัมภีร์ชาดกเท่านั้น แม้ในคัมภีร์ฝ่ายเถรวาทเองก็
ยังมีเนื้อหาชาดกบางเรื่องปรากฏในคัมภีร์เล่มอื่นด้วย เช่น โกสัมพี
ชาดกปรากฏในพระวินัย กุลาวกชาดกปรากฏในสังยุตตนิกาย เป็นต้น
จึงสันนิษฐานในเบื้องต้นได้ว่า เดิมทีเนื้อหาชาดกจำนวนไม่น้อยน่าจะถูก
จัดเก็บไว้ในคัมภีร์อื่นๆ ก่อน ได้แก่ พระวินัย และอาคมทั้งสี่ (เทียบเท่า
พระสุตตันตปิฎก 4 นิกายแรก) แล้วต่อมาจึงได้รับการประมวลมาไว้ใน
คัมภีร์ชาดกเป็นการเฉพาะ นอกจากนี้ คาถาชาดกบางเรื่อง เช่น มันทาตุ
ชาดก ยังได้รับความสำคัญอย่างมากจนถึงขั้นบรรจุไว้ในคัมภีร์ธรรมบท
หรืออุทานวรรคอีกด้วย

4. ประเด็นศึกษาเพิ่มเติมในบางคาถา

จากคาถาชาดกบาลีและพากย์จีนที่ได้ประมวลมาแสดงไว้ในหัวข้อ
ที่ 2 ของบทความ จะเห็นได้ว่า บ้างก็มีความหมายสอดคล้องกันทั้งหมด
บ้างก็มีความหมายแตกต่างกันบางแห่ง สำหรับคาถาที่มีความหมาย
ต่างกันบางแห่งนั้น อาจเป็นไปได้ว่าต้นฉบับที่ใช้ในการแปลเป็นพากย์จีน

แตกต่างกันกับคาถาบาลีอยู่แล้ว หรือต้นฉบับที่ใช้ในการแปลเป็น พากย์จีนมีความหมายเหมือนกับคาถาบาลีทุกประการ แต่ท่านผู้แปล เป็นพากย์จีนเลือกที่จะแปลโดยใจความ มิได้แปลตรงตัวตามอักษร (เพื่อให้คนจีนในยุคสมัยนั้นอ่านเข้าใจได้ง่ายขึ้น) นอกจากนี้ยังมี ข้อจำกัดอีกประการหนึ่ง คือ ในการแปลคาถาจากภาษาอินเดียโบราณเป็น พากย์จีนนั้น จะนิยมแปลออกมาให้เป็นร้อยกรอง (กลอนจีน) ดังนั้นในการ เลือกคำมาใช้แปลจึงมีข้อกำหนดเรื่องจำนวนอักษรในแต่ละวรรคของ ร้อยกรองจีนเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ทำให้มีข้อจำกัดในการถอดความให้ได้ ความหมายครบถ้วนสมบูรณ์อยู่บ้าง

จากการศึกษาข้อความในคาถาชาดกบาลีกับพากย์จีน พบว่า มีประเด็นที่น่าสนใจหรือเป็นประโยชน์ 4 ประการ คือ

4.1 ชาดกบาลีบางคาถาเอื้อประโยชน์ต่อการสืบค้นความหมาย คำจีนที่แปลทับศัพท์

คัมภีร์พากย์จีนที่ได้รับการแปลมาจากภาษาอินเดียโบราณนั้น มีหลายคำที่แปลโดยทับศัพท์เช่นเดียวกับการแปลคัมภีร์บาลีสันสกฤต เป็นไทย เป็นการถอดเสียงโดยใช้อักษรจีนที่มีเสียงอ่านใกล้เคียงกับเสียง ในภาษาเดิมมากที่สุด(ในยุคสมัยนั้น) บางคำมีปรากฏใช้อย่างแพร่หลาย ในคัมภีร์จีนจึงเป็นที่ทราบกันดีว่ามาจากคำใดในภาษาสันสกฤต แต่บางคำ พบใช้น้อยมาก หรือพบแค่ในพระสูตรเดียว ยากที่จะสืบค้นว่าแปลมาจากคำใด หรือมีความหมายโดยละเอียดอย่างไร

เมื่อได้ศึกษาคาถาชาดกบาลีเทียบกับพากย์จีน พบว่ามีคาถาบาลี อย่างน้อย 2 คาถาที่เอื้อประโยชน์ต่อการสืบค้นหาความหมายคำจีน ที่แปลทับศัพท์ แม้ว่าต้นฉบับที่ใช้แปลมาเป็นคาถาชาดกพากย์จีนนั้น

จะไม่ใช้ภาษาบาลี แต่ก็ยังเป็นภาษาอินเดียโบราณอันมีรากศัพท์เดิม
ร่วมกันกับภาษาสันสกฤต หากเทียบเคียงได้ว่าคำจีนที่แปลทับศัพท์นั้นตรงกับ
คำใดในภาษาบาลี ย่อมเชื่อมโยงต่อไปได้ว่าตรงกับคำใดในภาษาสันสกฤต
แล้วก็จะสามารถค้นหาความหมายคำจีนที่แปลทับศัพท์ได้จากคำบาลี
สันสกฤตนั้นๆ ข้อความในคาถาบาลีที่เอื้อประโยชน์ในลักษณะเช่นนี้ได้แก่

(1) คาถาในกุลาวกชาดก (ดู 2.2 ประกอบ) ข้อความบาลีครั้งแรก
ของคาถาดังนี้

kulāvakā Mātali Simbalismim īsāmukhena parivajjayassu
เทียบได้กับพากย์จีนในโลกสถานสูตร (大樓炭經) ว่า
語禦者烏睽披, 回馬車當避去

คำจีนที่แปลแบบถอดเสียงว่า “睽⁶²披” (เสียงอ่านแบบจีนกลางใน
ปัจจุบัน “ฉ่านพี”) ยังไม่พบว่ามีปรากฏใช้ในพระสูตรอื่นของคัมภีร์จีน อีกทั้ง
ไม่มีแสดงไว้ในพจนานุกรมศัพท์ทางพระพุทธศาสนาของจีน ลำพังอาศัย
ข้อมูลในพากย์จีนจึงอาจจะไม่สามารถอธิบายเพิ่มเติมได้ว่าหมายถึง
อะไร แต่เมื่อนำมาเทียบเคียงกับคาถาบาลีพบว่าตรงกับ “Simbalismim”
ซึ่งมีรูปศัพท์เดิมว่า Simbali หรือ Simbalī เทียบเคียงในสันสกฤตแล้วตรงกับ
Śimbala หรือ Śālmali หรือ Śālmālī จึงทราบได้ว่าหมายถึง ต้นจิว
อันเป็นต้นนุ่นชนิดหนึ่งที่มีชื่อทางวิทยาศาสตร์ว่า *Bombax*
*heptaphyllum*⁶³ หรือ *Bombax ceiba*

62 เสียงอักษร “睽” ในภาษาจีนยุคดั้งเดิมค่อนข้างใกล้เคียงกับเสียงสันสกฤต
ว่า “Sim” ดูเพิ่มได้ใน Pulleyblank (1991: 5, 275)

63 MW: 1068, 1072; PTSD: 711

(2) คาถาที่ 1 ในสกุณคัมภีร์ (ดู 2.6 ประกอบ) ข้อความบาลี
ครั้งแรกของคาถาดังนี้

seno balasā patamāno Lāpam gocarattṭhāyinam
เทียบได้กับพากย์จีนในคัมภีร์สังยุตตาม ว่า

鷹鳥用力來, 羅婆依自界

คำจีนที่แปลแบบถอดเสียงว่า “羅婆”⁶⁴ (เสียงอ่านแบบจีนกลาง
ในปัจจุบัน “หลัวฝัว”) หากอาศัยข้อมูลเฉพาะในพากย์จีนก็อาจจะไม่
สามารถอธิบายเพิ่มเติมได้ว่าหมายถึงนกประเภทใด เมื่อนำมาเทียบเคียง
กับคาถาบาลี พบว่าตรงกับ “Lāpam” ซึ่งมีรูปศัพท์เดิมว่า Lāpa⁶⁵ ตรงกับ
สันสกฤตว่า Lāba หรือ Lāva จึงทราบได้ว่าหมายถึง นกขนาดเล็ก
ชนิดหนึ่ง (นกมูลไถ) ซึ่งมีชื่อทางวิทยาศาสตร์ว่า *Perdix chinensis*⁶⁶

4.2 คาถาพากย์จีนบางคาถาสามารถใช้เป็นข้อมูลเพิ่มเติมในการ
ตรวจชำระคาถาชาดกบาลี

พระไตรปิฎกบาลีที่ใช้กันค่อนข้างแพร่หลายในปัจจุบันจำนวน
4 ฉบับ ได้แก่ พุทธขัณฑ์ของศรีลังกา (Ce) ญูจู้สังคีติของพม่า (Be) สยามคัม
บาลีปกรณ์ของอังกฤษ (Ee) และสยามรัฐของไทย (Se) ข้อความบางแห่ง

64 เสียงอักษร “羅婆” ในภาษาจีนยุคดั้งเดิมค่อนข้างใกล้เคียงกับเสียงสันสกฤต
ว่า “Lāba” ดูเพิ่มเติมใน Pulleyblank (1991: 203, 241)

65 Buddhaddatta (2009) อธิบายเพิ่มเติมว่า “เป็นนกที่ตัวมีขนาดเล็กและ
ค่อนข้างกลม น้ำหนักประมาณ 150 กรัม บินได้ไม่ไกล กินแมลงเล็กๆ
เมล็ดธัญพืช และยอดใบอ่อนเป็นอาหาร อายุประมาณ 3-7 ปี” และดูเพิ่ม
ได้ใน Murray et al. (1836: 425)

66 MW: 900; PTSD: 582

ยังมีความแตกต่างกันอยู่ในบางฉบับ จำเป็นต้องอาศัยจารึกและใบลานจากแหล่งต่างๆ อีกจำนวนมาก เช่น ใบลานฉบับอักษรสิงหล พม่า ขอม ธรรมล้านนา ธรรมลาว มอญ มาใช้ร่วมกันในการตรวจชำระเพื่อพิจารณาว่าจุดที่มีความแตกต่างกันนั้นควรใช้คำใดจึงจะเหมาะสมมากที่สุด

จากการศึกษาคาถาชาดกที่มีความสอดคล้องกันในคัมภีร์บาลีและจีน พบว่ามีคาถาพากย์จีน 2 คาถาที่พอจะใช้เป็นข้อมูลเพิ่มเติมสำหรับพิจารณาในการตรวจชำระชาดกบาลี 2 คาถา ซึ่งมีข้อความบางจุดแตกต่างกันในบางฉบับได้⁶⁷ คือ

(1) คาถาที่ 6 ในสุจิชาดก (ดู 2.19 พร้อมทั้งเชิงอรรถประกอบ)
ข้อความบาลีครั้งแรกของคาถาว่า

imañ ca te pitā bhadde sūciṃ jaññā mayā kaṭaṃ

เทียบได้กับคัมภีร์พุทธจรัสคหะ (佛本行集經) พากย์จีนข้อความว่า

汝父若知我, 妙解如是事

เทียบได้กับพระวินัยมูลสรวาสติวาทพากย์จีนข้อความว่า

汝父若知我, 有斯勝技術

ตรงกับพระวินัยมูลสรวาสติวาทฉบับแปลทิเบตว่า

gal te kho bōi bzo 'dra ba || khyod kyī pha yis shes gyur na ||

นอกจากนี้ยังมีคาถาสันสกฤตที่สอดคล้องกันในคัมภีร์มหาวัสตุถุอวทาน ครั้งแรกของคาถาว่า

sacet te bhadre jāneyā pitā sūcī mayā kṛtā |

67 ในทางกลับกัน หากข้อความพากย์จีนที่สอดคล้องกับบาลีนั้นได้รับการคัดลอกต่อกันมาในฉบับต่างๆ โดยปรากฏความแตกต่างกันบางจุดก็อาจใช้ข้อความจากคัมภีร์บาลีเป็นข้อมูลเสริมในการตรวจชำระพากย์จีนท่อนนั้นๆ ได้

คำว่า “ca” (กิ) ในคาถาบาลีนี้มีปรากฏใน J I: 252³ (Ce); J III: 284³ (Ee); J I: 201³ (Se) ส่วน J I: 147¹⁷ (Be) ใช้เป็น “ce” (หากว่า) เมื่อเทียบเคียงกับคาถาที่สอดคล้องกันในคัมภีร์นิกายอื่น พบว่าในตำแหน่งนี้ล้วนใช้คำที่สอดคล้องกับความหมายว่า “หากว่า” ดังนี้

(1.1) คาถาพากย์จีนทั้งสองฉบับนี้ใช้ว่า “若” (หากว่า)

(1.2) คาถาในพระวินัยมูลสรวาสติวาทฉบับแปลทิเบต ใช้ว่า “gal te” (หากว่า)

(1.3) คาถาที่สอดคล้องกันในมหาวิสตุอวทาน ใช้ว่า “sacet” (หากว่า)

ข้อมูลนี้พอจะใช้ประกอบเพิ่มเติมในการพิจารณาตรวจชำระคาถาชาดกบาลีนี้ได้ กล่าวคือ คาถาที่ปรากฏในคัมภีร์นิกายอื่น (ที่พบในปัจจุบัน) ล้วนสนับสนุนการใช้คำว่า “ce”

(2) คาถาที่ 28 ในจุลลหังสชาดก (ดู 2.31 ประกอบ) ข้อความบาลีครึ่งหลังของคาถาว่า

na te lābhena jīn’atthi, etena niminā tuvaṃ

เทียบได้กับพระวินัยสืบทพากย์จีนข้อความว่า

汝以刀殺我，放王不損汝

คำว่า “jīna” (เสื่อม) ในคาถาบาลีนี้ปรากฏใน J II: 326⁸ (Ce); J V: 343¹³ (Ee); J II: 70¹⁹ (Se)⁶⁸ ส่วน J II: 85¹⁰ (Be) ใช้เป็น “jīva” (ชีวิต) เมื่อเทียบเคียงกับคาถาที่สอดคล้องกันในคัมภีร์ของสรวาสติวาท คือพระวินัยสืบท พบใช้เป็น “損” (เสื่อม) จึงเป็นข้อมูลประกอบเพิ่มเติมได้ว่าคาถาที่ปรากฏในคัมภีร์นิกายอื่น (ที่พบในปัจจุบัน) สนับสนุนการใช้คำว่า “jīna”

68 ฉบับ Se ใช้เป็นรูปสระเสียงสั้น (ทำรัสสะที่สระตัวแรก) คือ jina

อย่างไรก็ตาม นี่เป็นเพียงข้อมูลเสริมประกอบการพิจารณาเท่านั้น
ในการตรวจชำระจริงยังจะต้องอาศัยข้อมูลที่ปรากฏในคัมภีร์โบราณ
อีกหลายฉบับ

4.3 บางคาถาใช้คำต่างกัน แต่มีความหมายเกี่ยวเนื่องกัน

บรรดาคาถาที่ได้คัดเลือกมาเปรียบเทียบไว้ในหัวข้อที่ 2 นั้น
บางคาถาปรากฏคำหรือข้อความที่มีความหมายแตกต่างกันตามตัว
อักษร แต่ใจความโดยรวมยังคงสอดคล้องกันอยู่ เช่น คาถาในวัฏฏกชาดก
(ดู 2.3 ประกอบ) วรรคสุดท้ายว่า “jātaveda paṭikkama” (ไฟ ทานจง
ถอยกลับไปเสีย) ส่วนในพระวินัยห่าส่วน (ของนิกายมหายาน) พากย์จีน
ว่า “唯願活我命” (ขอเพียงให้เรารอดชีวิตเถิด) แม้จะความหมายตาม
ตัวอักษรของทั้งสองฉบับนี้จะต่างกัน แต่ก็สื่อถึงใจความหรือความ
มุ่งหมายอย่างเดียวกันคือ “ไฟดับไปเพื่อให้คนโพธิสัตว์มีชีวิตรอด”
แต่พระวินัยห่าส่วนนี้ไม่มีต้นฉบับสันสกฤต⁶⁹ ปรากฏอยู่ จึงไม่อาจลง
รายละเอียดได้มากนัก

ขอกล่าวถึงคาถาพากย์จีนที่สามารถหาคาถาสันสกฤตอัน
สอดคล้องกันมาใช้ประกอบการศึกษาได้ คือ คาถาในมัธยมาคมพากย์จีน
(ดู 2.16 ประกอบ) ซึ่งสอดคล้องกับคาถาที่ 6 ของทีฆิติโกสลชาดก
(ตรงกับคาถาที่ 5 ในโกสัมพีชาดก) ทั้งยังสอดคล้องกับคาถาในพระวินัย
สี่ส่วนพากย์จีนด้วย ขอนำคาถาทั้ง 3 ฉบับมาแสดงเปรียบเทียบอีกครั้งดังนี้
คาถาชาดกบาลี

69 ต้นฉบับพระวินัยห่าส่วนที่พระภิกษุฟาเสียนหรือฟาเหียน (法顯)
ได้นำไปจากศรีลังกาเป็นภาษาสันสกฤต ดังที่ท่านบันทึกไว้ในจดหมายเหตุ
แห่งพุทธอาณาจักร (佛國記 หรือ 高僧法顯傳) ว่า “法顯住此國二年，
更求得彌沙塞律藏本，得長阿含、雜阿含，復得一部雜藏。此悉漢土所無者。
得此梵本已即載商人大船上可有二百餘人。” (T51: 865c²⁴⁻²⁷)

na hi verena verāṇi sammant'īdha kudācanam,
averena ca sammanti, esa dhammo sanantano.
 (J III: 212¹⁰⁻¹¹, 488⁹⁻¹⁰ Ee)

เทียบได้กับคาถาในมัธยมาคมพากย์จีน คือ

若以諍止諍, 至竟不見止,

唯忍能止諍, 是法可尊貴。 (T1: 532c¹⁴⁻¹⁵)

และเทียบได้กับคาถาในพระวินัยสี่ส่วนพากย์จีน คือ

以怨除怨仇, 怨仇終不除,

無怨怨自息, 其法勇健樂。 (T22: 882b²⁷⁻²⁸)

คำว่า “忍” ในมัธยมาคมพากย์จีนมีความหมายว่า “ขันติ” เมื่อเทียบกับคาถาบาลีพบว่าในตำแหน่งนี้ใช้เป็น “averena” ซึ่งมีรูปศัพท์เดิมว่า avera หมายถึง “ความไม่มีเวร” สำหรับในพระวินัยสี่ส่วนพากย์จีนใช้ว่า “無怨” ซึ่งหมายถึงความไม่มีเวรเช่นเดียวกับคาถาบาลี เมื่อว่าด้วยความหมายตามตัวอักษรแล้ว คำที่ใช้มัธยมาคมพากย์จีนมีความหมายต่างจากคำที่ใช้ในคาถาบาลีและพระวินัยสี่ส่วนพากย์จีนแม้ว่าในปัจจุบันไม่มีปรากฏคัมภีร์มัธยมาคมฉบับสันสกฤตในส่วนของคาถานี้ แต่คัมภีร์สันสกฤตอุทานวรรคได้มีคาถาที่สอดคล้องกับมัธยมาคมพากย์จีนส่วนนี้ จึงขอนำมาใช้เทียบเคียงดังนี้

na hi vaireṇa vairāṇi śāmyant'īha kadācana |
kṣāntyā vairāṇi śāmyanti eṣa dharmah sanātanaḥ ||
 (Udv I: 210⁵⁻⁶)

คาถาสันสกฤตนี้มีความหมายตามตัวอักษรตรงกันกับฉบับบาลีแทบทั้งคาถา ยกเว้นคำแรกของวรรคที่ 3 คือ “kṣāntyā” อันมีรูปศัพท์เดิมว่า kṣānti มีความหมายว่า “ขันติ” หรือความอดทน ซึ่งตรงตามความหมายของคำที่ใช้ในมัธยมคามพากย์จีน จึงกล่าวในเบื้องต้นได้ว่าคาถานี้ในต้นฉบับสันสกฤตที่ใช้แปลมัธยมคามน่าจะเหมือนหรือใกล้เคียงกับคาถาสันสกฤตในอุทานวรรค⁷⁰ ส่วนคาถานี้ในต้นฉบับที่ใช้แปลพระวินัยสี่ส่วนค่อนข้างเหมือนหรือใกล้เคียงกับคาถาบาลี

เมื่อพิจารณาถึงความเกี่ยวข้องกันของ “ขันติ” กับ “ความไม่มีเวร” พบวลีท่อนหนึ่งในอรรถกถาบาลีอธิบายว่า ความไม่มีเวรหมายถึงขันติ ได้ด้วย ดังข้อความว่า “averena khantimettodakena” (Dhp-a: 51¹⁰Ee) ซึ่งมีความหมายว่า “ด้วยความไม่มีเวร หมายถึง ด้วยน้ำคือขันติและเมตตา” (พ.ธ.อ. 40/55 แปล.มมร) ดังนั้นจะเห็นได้ว่า แม้ข้อความของคาถาบาลีและสันสกฤตส่วนนี้จะมีความแตกต่างกันโดยพยัญชนะ แต่โดยใจความแล้วยังคงมีความเกี่ยวเนื่องกันอยู่

4.4 พากย์จีนบางคาถาแปลโดยใจความหรือใช้ต้นฉบับต่างจากที่มีในปัจจุบัน

คาถาชาดกพากย์จีนบางคาถามีฉบับสันสกฤตปรากฏอยู่และยังมีฉบับแปลทิเบต แต่พบว่า พากย์จีนบางส่วนมีความหมายต่างจากฉบับสันสกฤต(ที่พบในปัจจุบัน) หรือต่างจากฉบับแปลทิเบต ดังเช่นคาถาชาดกเรื่องมันธาตุ (ดู 2.10 ประกอบ) ในพระวินัยมูลสรวาสติวาทไภษัชย-วัสตุ และอุทานวรรค

70 ต้นฉบับสันสกฤตที่ใช้แปลมัธยมคามเป็นจีน และคัมภีร์สันสกฤตอุทานวรรค
ล้วนเป็นของนิกาย(มูล)สรวาสติวาท

(1) คาถาในพระวินัยมูลสรวาสติวาทโกษชัยวัสดุ แสดงเทียบฉบับ
สันสกฤต ทิเบต และจีน ดังตาราง

ตารางที่ 2 แสดงคาถามันธาดูชาดกใน
พระวินัยมูลสรวาสติวาทโกษชัยวัสดุเทียบ 3 ภาษา

สันสกฤต ⁷¹	ทิเบต ⁷²	จีน ⁷³
na <u>kārṣāpaṇavarṣeṇa</u> trṛptiḥ kāmeṣu vidyate alpāsvādān bahuduḥkhān kāmaṇ vijñāya paṇḍitaḥ api divyeṣu kāmeṣu <u>ratiṃ naivādhigacchati</u> trṣṇākṣye rato bhavati Samyaksambuddhaśrāvakaḥ	<u>kārṣāpaṇa'i char bab kyang</u> 'dod pa dag la ngoms pa med mkhas pas 'dod pa mnog chung zhing sdug bsngal mang por zhes nas ni lha yi 'dod pa rnam la yang <u>dga' bar 'gyur ba med pa nyid</u> yang dag rdzogs pa'i sangs rgyas kyi nyan thos sred pa zad la dga'	有<u>億多財者</u>， 貪欲而無足， 少樂而苦多， 智人能遠離， 設受天堂樂， 意悅亦未足， 欲知悅樂盡， 唯佛聲聞眾。

จากตาราง จะขอกล่าวถึงท่อนที่พากย์จีนมีความหมายต่างจาก
ฉบับสันสกฤตและทิเบต 2 แห่ง คือ

(1.1) พากย์จีน “億多財” มีความหมายว่า “เงินทองมากมายนับ
ร้อยล้าน” ส่วนฉบับสันสกฤตใช้ศัพท์ว่า “kārṣāpaṇavarṣa” (ตรงกับบาลี
ว่า kahāpaṇavassa) และฉบับทิเบตแปลว่า “kārṣāpaṇa'i char bab
kyang” ซึ่งล้วนมีความหมายว่า “ฝนกหาปณะ” จะเห็นได้ว่าพากย์จีน

71 GM III (part1): 96¹²⁻¹⁵ นอกจากนี้ยังมีปรากฏในเรื่องที่ 17 ของ
ทิพยาวทาน (Divy: 224¹²⁻¹⁵) ดูฉบับปริวรรตเป็นอักษรไทยได้ใน
วิทยานิพนธ์ของปัทมา นาควรรณ (2556: 644)

72 D2: 180a⁴⁻⁵

73 T24: 56c²⁷-57a¹

ท่อนนี้มีความหมายตามตัวอักษรต่างจากฉบับอื่นอยู่ แต่ก็ยังสื่อความหมายโดยใจความว่า “ทรัพย์สมบัติจำนวนมากนับไม่ถ้วน” กรณีเช่นนี้สันนิษฐานว่ามีความเป็นไปได้ 2 แบบ คือ ประการแรก ท่านผู้แปล (พระภิกษุอี้จิง 義淨 มีอายุในราว พ.ศ.1178-1256) ได้ปรับเปลี่ยนคำว่า “ฝน” ให้แปลโดยใจความ (liberal translation) ว่า “มากมายนับร้อยล้าน”⁷⁴ หรือ ประการที่สอง ต้นฉบับสันสกฤตที่ท่านผู้แปลใช้ก็อาจมีข้อความจุดนี้ต่างจากฉบับสันสกฤตที่พบอยู่ในปัจจุบัน

(1.2) พากย์จีน “意悅亦未足” มีความหมายว่า “ก็ไม่อิ่มหน้าใจ” ส่วนฉบับสันสกฤตที่พบในปัจจุบันใช้ว่า “ratim naivādhigacchati” (ตรงกับบาลีว่า ratim ... nādhigacchati) และฉบับทิเบตแปลว่า “dga’ bar ‘gyur ba med pa nyid” ซึ่งล้วนมีความหมายว่า “ยังไม่ถึงความยินดี” จะเห็นได้ว่า พากย์จีนท่อนนี้มีความหมายแตกต่างจากฉบับสันสกฤต (ที่พบในปัจจุบัน) และทิเบต จึงเป็นไปได้สูงว่า ต้นฉบับสันสกฤตที่ท่านผู้แปลใช้นั้นมีข้อความส่วนนี้แตกต่างจากฉบับสันสกฤตที่พบอยู่ในปัจจุบัน⁷⁵

คาถานี้ในพระวินัยมูลสรวาสติวาทโภชชยวัสดุชนับสันสกฤตที่พบในปัจจุบันมีความหมายตรงกับฉบับแปลทิเบต และยังสอดคล้องกับคาถาในอุทานวรรคฉบับแปลทิเบตด้วย ดังจะได้กล่าวในข้อถัดไป

74 ผู้เขียนมีความเห็นว่า สาเหตุประการแรกนี้น่าจะมีความเป็นไปได้สูงกว่า

75 ผู้เขียนขอสันนิษฐานความต่างกันของต้นฉบับที่อาจเป็นไปได้กรณีหนึ่งคือ ต้นฉบับที่ท่านผู้แปลใช้ อาจจะมีปรากฏคำว่า “trptim” (ความอิ่มหน้า) แทนที่ “ratim” (ความยินดี) จากการพิจารณาตัวอย่างอักษรที่ใช้จารึกภาษาสันสกฤตในยุคนั้น คำว่า trptim และ ratim หากเขียนไม่ชัดเจนก็อาจมีโอกาสดูคล้ายกันได้ จนอาจเป็นเหตุให้เกิดความคลาดเคลื่อนในการคัดลอกต่อๆ กันมา ดูตัวอย่างอักษรได้ใน Ye, Shaoyong (2011: 29-49)

(2) คาถาในอุทานวรรค แสดงเทียบฉบับสันสกฤต ทิเบต และจีน ดังตาราง

ตารางที่ 3 แสดงคาถามันธาดุชาดกในอุทานวรรคเทียบ 3 ภาษา

สันสกฤต ⁷⁶	ทิเบต ⁷⁷	จีน ⁷⁸
na <u>karṣāpaṇavarṣeṇa</u> tr̥ptiḥ kāmair hi vidyate <u>alpāsvādasukhāḥ</u> kāmā iti vijñāya paṇḍitaḥ api divyeṣu kāmeṣu sa ratim nādhigacchati tr̥ṣṇākṣayarato bhavati <u>Buddhānām</u> śrāvakaḥ sadā	<u>kārṣāpaṇa</u> ’i char bab kyang ‘dod pa rnam kyis ngoms mi ‘gyur ‘dod pa mnog chung nyes mang ba mkhas pa rnam kyis khong du chud lha yi ‘dod pa rnam la yang lhag par dga’ bar mi ‘gyur gyi <u>rdzogs sangs rgyas dang nyan thos rnam</u> sred pa zad pas dgyes bar ‘gyur	天雨七寶, 猶欲無厭, 樂少苦多, 覺之為賢。 雖有天欲, 惠舍不貪, 樂離恩愛, 三佛弟子。

จากตาราง จะขอกล่าวถึง 2 ประเด็น คือ

(2.1) ข้อความพากย์จีนว่า “七寶” มีความหมายว่า “รัตนะ 7” ส่วนฉบับสันสกฤตใช้ศัพท์ว่า “karṣāpaṇa” (ตรงกับบาลีว่า kahāpaṇa) และฉบับทิเบตใช้ทับศัพท์ว่า “kārṣāpaṇa” ซึ่งคล้ายในภาษาไทยที่นิยมใช้ทับศัพท์ว่า “กหาปณะ” เช่นกัน คำว่า “กหาปณะ” ในคาถานี้มีปรากฏคำอธิบายในอรรถกถาบาลีว่า หมายถึง “รัตนะ 7” ดังข้อความว่า

76 Udv I: 117¹⁻⁴

77 Udv III: 48¹⁸-49³

78 T4: 631c^{13-14, 20-21}

na kahāpaṇavassenā 'ti tesam dāsabhūtānaṃ
manussānaṃ anuggahāya Mandhātā apphoṭetvā
sattaratanavassam vassāpeti, tam idha kahāpaṇavassan
ti vuttam. (J II: 313²⁷-314¹ Ee)

ในคำว่า **เพราะฝนกหาปณะ** (น กหาปณวสเสน) นี้พระเจ้า
มันธาตุทรงปรบพระหัตถ์ทำให้ฝนรัตนะ 7 ตกลงมา เพื่อทรง
สงเคราะห์พวกหมู่มนุษย์ผู้เป็นทาสเหล่านั้น ฝนรัตนะ 7 นั้น
ท่านเรียกว่า ฝนกหาปณะ ในคานานี้ (ขุ.ชา.อ. 58/59 แปล.มมร)

สันนิษฐานได้ว่า ข้อความพากย์จีนที่แปลว่า “七寶” เป็นการ
นำความหมายที่แท้จริงของ “กหาปณะ” ในคานานี้มาใช้แปล มิได้แปล
ทับศัพท์แบบในฉบับทิเบตหรือไทย แต่ก็อาจมีความเป็นไปได้อีกเช่นกัน
ว่า ต้นฉบับสันสกฤตที่ใช้แปลเป็นพากย์จีนอาจจะใช้คำว่า “sattaratna”
(รัตนะ 7) แทนคำว่า “karṣāpaṇa”

(2.2) พากย์จีนว่า “樂少苦多” (มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก)
และ “三佛” (พระสัมมาสัมพุทธเจ้า) มีความหมายเหมือนฉบับทิเบต
คือ “‘dod pa mnog chung nyes mang ba” และ “rdzogs sangs
rgyas” ตามลำดับ ส่วนฉบับสันสกฤต (ที่พบในปัจจุบัน) มีความแตกต่าง
จากฉบับจีนและทิเบตเล็กน้อย คือใช้ว่า “alpāsvādasukhāḥ”
(มีความยินดี [น้อย] และสุข [น้อย]) และ “Buddhānām” ซึ่งมีรูปศัพท์เดิมว่า
Buddha (พระพุทธเจ้า) ส่วนที่ต่างกันเล็กน้อยนี้ คือ ฉบับสันสกฤตไม่มี
คำที่มีความหมายว่า “มีทุกข์มาก” อีกทั้งไม่มีคำที่มีความหมายว่า
“สัมมา” แต่ฉบับจีนและทิเบตท่อนนี้กลับมีความหมายตรงกับคาถา
สันสกฤต (ที่พบในปัจจุบัน) ในพระวินัยมูลธรวาสติวาทโกชชียวสตุ

(ดูตารางที่ 2) ที่ใช้ว่า “alpāsvādān bahuduhkhān” (มีความยินดีน้อย มีทุกข์มาก) และ “Samyaksambuddha” (พระสัมมาสัมพุทธเจ้า)

จึงสันนิษฐานได้ว่า ต้นฉบับสันสกฤตของอุทานวรรคที่ท่านผู้แปลใช้ในการแปลเป็นพากย์จีนและทิเบตนั้น มีข้อความของคาถานี้ สอดคล้องกับคาถาสันสกฤตในพระวินัยมูลสรวาสติวาทโกษาขยวัสตุ (ที่พบในปัจจุบัน) มากกว่า

ยังมีอีกคาถาหนึ่งในพากย์จีนซึ่งพบคาถาที่สอดคล้องกันเฉพาะกับฝ่ายบาลี (ยังไม่พบคาถาที่สอดคล้องกันในสันสกฤตหรือทิเบต) แต่พอจะมีข้อสังเกตเกี่ยวกับคาถาของต้นฉบับที่ใช้แปลเป็นพากย์จีนได้ บางประการ ดังจะได้กล่าวในข้อถัดไป

(3) คัมภีร์ชาตกะ (生經) พากย์จีนมีเนื้อหาชาดกเรื่องหนึ่งสอดคล้องกับโสมทัตตชาดกในฝ่ายบาลี เนื้อเรื่องกล่าวถึงฤาษีเลี้ยงลูกช้าง คาถาชาดกเรื่องนี้ยังสอดคล้องกับคาถาในมิกโคตกชาดกด้วย แต่เนื้อเรื่องต่างกันเล็กน้อยคือ สัตว์เลี้ยงที่กล่าวถึงในมิกโคตกชาดกเป็นลูกเนื้อ (สัตว์จำพวกกวาง) พบคาถาประกอบชาดกที่มีความสอดคล้องกันเป็นจำนวน 4 คาถา (แสดงไว้ใน 2.20-23) ในที่นี้จะกล่าวถึงคาถาแรก (ข้อ 2.20) เทียบกันดังนี้

โสมทัตตชาดก คาถาที่ 3

anāgāriyupetassa vip̐pamuttassa cetaso⁷⁹

samaṇassa na taṃ sādhu yaṃ petam anusocasi.

เมื่อเป็นผู้ไม่ครองเรือน จิตใจปล่อยวางแล้ว

การที่โศกเศร้าถึงสัตว์อันตายไปแล้ว ไม่เป็นการดีสำหรับสมณะ

79 J I: 168¹¹ (Be); J I: 228¹⁶ (Se) ใช้เป็น “te sato” แทน “cetaso”

มิกโปตกชาดก คาถาที่ 1

agārā paccupetassa anagārassa te sato

samaṇassa na taṃ sādhu yaṃ petam anusocasi.

เมื่อท่านจากเรือนเข้ามา [ที่นี่] ไม่มีเหย้าเรือน

การที่ไศกเศร้างถึงสัตว์อันตายไปแล้ว ไม่เป็นการดีสำหรับสมณะ

เทียบได้กับชาดกพะกยจีนว่า

仁者以棄家, 至此無眷屬,

諸仙人之法, 憂死非善哉。

เมื่อท่านจากเรือนมา[อยู่]ถึงที่นี่ ไม่มีครอบครัว

ธรรมดาของฤาษีทั้งปวง การที่ไศกเศร้างถึงสัตว์อันตายไปแล้ว

ไม่เป็นการดีเลย

ผู้เขียนเห็นว่า ข้อความในพากย์จีน “無眷屬” (ไม่มีครอบครัว) ก่อนข้างจะใกล้เคียงกับคำในคาถาของมิกโปตกชาดกว่า “anagārassa” (ไม่มีเหย้าเรือน) มากกว่าในคาถาของโสมทัตตชาดกที่ว่า “vipparamuttassa” (หลุดพ้น, ปล่อยวาง) สันนิษฐานว่า ต้นฉบับของพากย์จีนท่อนนี้น่าจะสอดคล้องกับคาถาในมิกโปตกชาดกมากกว่า ทั้งนี้ท่านผู้แปลอาจจะเลือกแปล “agāra” (เรือน)⁸⁰ ให้มีความหมายครอบคลุมถึงคนในบ้าน (ครอบครัว) ด้วย แต่ก็มีความเป็นไปได้อีกเช่นกันคือ ต้นฉบับที่ใช้แปลพากย์จีนในท่อนนี้อาจเป็นคำอื่นที่มีความหมายโดยตรงว่า “คนในครอบครัว” ก็ได้ อย่างไรก็ตาม กล่าวโดยรวมแล้ว คาถาพากย์จีนท่อนนี้มีความใกล้เคียงกับคาถาในมิกโปตกชาดกมากกว่า

80 ในภาษาจีน คำว่า “家” (เรือน) ยังมีความหมายว่า คนในบ้านหรือครอบครัว (family) ได้ด้วย นอกจากนี้ จะไม่แปล anagārika หรือ anagāriya เป็นจีนโดยทับศัพท์ว่า “อนาคาริก” แบบในภาษาไทย ต้องแปลโดยออกความหมายว่า “(ผู้)ไม่มีเรือน” (無家)

5. สรุปและข้อเสนอแนะ

บทความนี้ได้นำเสนอคาถาชาดกในคัมภีร์จีนที่มีใจความโดยรวมสอดคล้องกับคาถาชาดกบาลี โดยคาถาในคัมภีร์ทั้ง 2 ฝ่ายล้วนเป็นคาถาประกอบเนื้อเรื่องชาดกที่เหมือนหรือคล้ายคลึงกัน ในการศึกษาครั้งนี้ได้พบคาถาชาดกบาลีจำนวน 37 คาถา ที่สามารถเทียบเคียงกันได้กับคาถาพากย์จีน สันนิษฐานได้ว่าเป็นคาถาที่มีปรากฏอย่างซ้ำที่สุดตั้งแต่ยุคแตกนิกาย ในจำนวนนี้มี 7 คาถา ที่ปรากฏความสอดคล้องกันระหว่างในคัมภีร์นิกายเถรวาทกับนิกายมหาสังฆิกะหรือกึ่งนิกายมหาสังฆิกะ จึงอาจสันนิษฐานถึงความเก่าแก่ของ 7 คาถานี้ขึ้นไปได้อีกถึงก่อนสังคายนาครั้งที่ 2

นอกจากนี้ขอล่าวถึง 2 คาถา ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ถึง 4 นิกาย ได้แก่ เถรวาท สรวาสติวาท มหิสาสกะ และธรรมคุปต์ กล่าวคือ คาถาในโกสัมพีชาดกคาถาที่ 5 (ตรงกับคาถาที่ 6 ของทีฆิติโกสลชาดก) และคาถาที่ 7 ทั้งสองคาถาล้วนปรากฏอยู่ในเนื้อหาชาดกเรื่องเดียวกัน มีสาระเกี่ยวเนื่องด้วยการสร้างสันติภาพและความสามัคคีปรองดอง อันเป็นแนวคิดสำคัญประการหนึ่งสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม

หากนับคาถาชาดกบาลีอีก 7 คาถาที่ Lv, Lihua นำเสนอว่ามีความสอดคล้องกับคาถาในอุทานวรรคพากย์จีน (แต่เนื้อเรื่องชาดกมีความต่างกันอยู่บ้าง) ก็จะได้ชาดกบาลีจำนวน 44 คาถาที่ถือว่าได้รับถ่ายทอดสืบต่อกันมาในคัมภีร์หินยานพากย์จีนด้วย โดยมีเนื้อความของคาถาสอดคล้องกันอย่างมาก⁸¹

จากการศึกษาคาถาชาดกที่มีความสอดคล้องกัน ยังได้พบข้อสังเกตเพิ่มเติมบางประเด็น กล่าวโดยสรุป คือ

81 Lv, Lihua (2001: 1-25)

(1) ข้อความในชาดกบาลี 2 คาถา มีส่วนเชื้อประโยชน์ต่อการสืบค้นความหมายของคำจีนที่แปลทับศัพท์ 2 คำ คือ “睽披” (หมายถึง ต้นจิว) และ “羅婆” (หมายถึง นกขนาดเล็กชนิดหนึ่ง ภาษาไทยเรียกว่า นกมูลไถ)

(2) ข้อความในคาถาชาดกพากย์จีน 2 คาถา สามารถใช้เป็นข้อมูลเสริมในการตรวจชำระชาดกบาลี 2 คาถานี้ คือ คาถาที่ 6 ของสุจิตชาดก และคาถาที่ 28 ของจุลลหังสชาดก

(3) คาถาบาลีลำดับที่ 6 ในที่มิตโกสลชาดก (ตรงกับคาถาที่ 5 ในโกสัมพีชาดก) มีคำหนึ่งที่มีความหมายตามตัวอักษรต่างจากในพากย์จีน แต่เมื่อสืบค้นไปถึงคาถาสันสกฤตที่สอดคล้องกันกับพากย์จีนนั้น พบว่าเป็นศัพท์ที่มีความหมายเชื่อมโยงกันได้ กล่าวคือ สันสกฤตใช้ว่า “kṣānti” (ขันติ) ส่วนบาลีใช้ว่า “avera” (ความไม่มีเวร)

(4) พากย์จีนบางคาถาแปลได้โดยใจความหรือใช้ต้นฉบับต่างจากที่มีในปัจจุบัน ได้แก่ คาถามันธาดุชาดกในพระวินัยมูลสรวาสติวาทโภชยวัสดุและอุทานวรรคพากย์จีน นอกจากนี้ คาถาพากย์จีนที่มีความสอดคล้องกับคาถาที่ 3 ของโสมทัตตชาดกในฝ่ายบาลี กลับมีเนื้อความค่อนข้างใกล้เคียงกับคาถาชาดกบาลีในมคโปกชาดกมากกว่า

ในการศึกษาครั้งนี้ ได้นำเสนอเฉพาะคาถาชาดกที่มีใจความโดยรวมสอดคล้องกันเกือบทั้งหมด จึงอาจนำเนื้อเรื่องของคาถาชาดกเหล่านี้ในคัมภีร์บาลีและคัมภีร์นิกายอื่น มาศึกษาเปรียบเทียบโดยละเอียดเป็นเรื่องๆ ต่อไปได้ด้วย นอกจากนี้ยังมีอีกหลายคาถาที่มีเนื้อความสอดคล้องกันประมาณกึ่งหนึ่ง เช่น บางคาถาในเวสสันดรชาดก เป็นต้น ทั้งยังมีชาดกบาลีอีกหลายคาถาที่สอดคล้องกับคาถาชาดกในคัมภีร์ภาษาอื่น เช่น มหาวัสตุอุทาน (ภาษาสันสกฤต) เป็นต้น อันสามารถนำมาศึกษาเปรียบเทียบได้อีกเช่นกัน

อักษรย่อคัมภีร์ พจนานุกรม และฉบับที่ใช้อ้างอิง

ช.ช.า.	ชุตตนิกาย ชาดก (แปลไทย)
ช.ช.า.อ.	อรรถกถาชุตตนิกาย ชาดก (แปลไทย)
ช.ธ.อ.	อรรถกถาชุตตนิกาย ธรรมบท (แปลไทย)
มจร	ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
มมร	ฉบับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย (พ.ศ. 2552)
Be	Burmese edition (พระไตรปิฎกบาลีอักษรพม่า ฉบับฉัฐสัจจคีติ)
Ce	Ceylon edition (พระไตรปิฎกบาลีอักษรสิงหล ฉบับพุทธชนันตี)
Cp	<i>Cariyāpīṭaka</i> (จริยาปิฎก)
D	Derge edition (พระไตรปิฎกทิเบต ฉบับโรงพิมพ์เดเก)
Dhp	<i>Dhammapada</i> (ธรรมบท)
Dhp-a	<i>Dhammapada-aṭṭhakathā</i> (อรรถกถาชุตตนิกาย ธรรมบท)
Divy	<i>The Divyāvadāna</i> . edited by E.B. Cowell and R.A. Neil. 1886. Cambridge: The University Press.
Ee	Europe edition (พระไตรปิฎกบาลีอักษรโรมัน ฉบับสมาคมบาลีปกรณ์)
GM	<i>Gilgit Manuscripts</i> . edited by Nalinaksha Dutt. 1943-1947. Calcutta: Calcutta Oriental Press.
J	<i>Jātaka</i> (ชาดก)
J-a	<i>Jātaka-aṭṭhakathā</i> (อรรถกถาชาดก)
MN	<i>Majjhima-nikāya</i> (มัชฌิมนิกาย)
Mv	<i>Le Mahāvastu</i> . edited by Émile Senart. 1882-1897. Paris: Imprimerie nationale.

- MW *A Sanskrit-English Dictionary*. 1960. Sir Monier Monier-Williams. Oxford: The Clarendon Press.
- PTSD *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*. 1989. T.W.Rhys Davids and William Stede. London: Pali Text Society.
- Se Siamese edition (พระไตรปิฎกบาลีอักษรไทย ฉบับสยามรัฐ)
- SN *Samyutta-nikāya* (สังยุตตนิกาย)
- T Taishō Shinshū Daizōkyō 大正新脩大藏經 (พระไตรปิฎกพากย์จีน ฉบับไทโช)
- Udv *Udānavarga*, 3vols. edited by Franz Bernhard and Siglinde Dietz. 1965-1990. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Vin *Vinayapiṭaka* (พระวินัยปิฎก)

บรรณานุกรม

• ภาษาไทย

1. หนังสือ

ประพจน์ อัสววิรุฬหการ.

- 2534 “การรวบรวมจัดหมวดหมู่พุทธวจนะ.” กตัญญูลี: ที่ระลึกงาน
เกษียณอายุราชการ รองศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ศรี
แย้มนั้ดดา.153-175. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.

รินฤทัย สัจจพันธุ์.

- 2553 นิทานชาดก ฉบับเปรียบเทียบ ในคัมภีร์มหาวัสตูและ
อรรถกถาชาดก. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: สถาพรบุ๊คส์.

2. วารสาร

พระมหาพงศ์ศักดิ์ จานินโย.

- 2559 “ความสัมพันธ์ของชาดกในคัมภีร์กับชาดกในภาพสลักหินที่
สถูปการุฬ.” ธรรมธारा วารสารวิชาการทางพระพุทธ-
ศาสนา ปีที่ 2 ฉบับที่ 2. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: สุขุมวิท
การพิมพ์ จำกัด. 167-198.

3. วิทยานิพนธ์

ปัทมา นาควรรณ.

- 2556 “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์ทิวยาวนานเรื่องที่ 1-19.”
วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ละอองดาว นนทะสร.

2553 “อุทานวรรณคดีสนสฤตกับธรรมบทบาลี: การศึกษาเปรียบเทียบ.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สาโรจน์ บัวพันธุ์งาม.

2556 “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์อุทาน-ศตกะ.” **วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

• ภาษาต่างประเทศ

1. หนังสือ

Anālayo.

2012 *Madhyama-āgama Studies.* Taiwan: Dharma Drum Publishing Corporation.

2015 *Saṃyukta-āgama Studies.* Taiwan: Dharma Drum Publishing Corporation.

Āryaśūra.

1895 *The Jātakamālā or Garland of Birth-stories.* translated by J.S. Speyer. London: Oxford University Press Warehouse.

2. วารสาร

BUCKNELL, Roderick S.

- 2014 "The Structure of the Sanskrit *Dīrgha-āgama* from Gilgit vis-à-vis the Pali *Dīgha-nikāya*." Research on the *Dīrgha-āgama*. edited by Dhammadinnā. 57-101. Taiwan: Dharma Drum Publishing Corporation.

DUAN, Qing (段晴).

- 2016 "Muqiuzhiyu 木球之喻 The Metaphor of the Wooden Ball." *Sichouzhilushangdezhaoshibei: "Zhongguoyuyilang: sichouzhilushangdewenhua-jiaoliu" guojiyantaohuilunwenji* 《丝绸之路上的照世杯：“中国与伊朗：丝绸之路上的文化交流”国际研讨会论文集》 (ถ้วย Jamshid ในเส้นทางสายไหม: รวบรวมบทความงานสัมมนานานาชาติ “จีนและอิหร่าน: การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมในเส้นทางสายไหม”). 31-39. Shanghai: Zhongxishuju.

HAHN, Michael (edited).

- 2007 *Haribhṭṭa in Nepal: Ten Legends from His Jātakamālā and the Anonymous Śākyasimhajātaka*. Tokyo: The International Institute for Buddhist Studies.

HIKATA, Ryūshō (干潟龍祥).

- 1978 *Kaitei-zōho-ban Honshōkyō-rui-no-shisō-shiteki-kenkyū: Fuhen* 改訂増補版 本生経類の思想史的研究: 附篇 (งานวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ของแนวคิดในคัมภีร์ชาดกและคัมภีร์เทียบเคียง: ภาคผนวก ฉบับปรับปรุง). Tokyo: Sankibo-busshorin.

HIRAOKA, Satoshi (平岡聡).

- 2013 "The School Affiliation of the *Ekottarika-āgama*." Research on the *Ekottarika-āgama* (*Taishō 125*). edited by Dhammadinnā. 71-105. Taiwan: Dharma Drum Publishing Corporation.

KUAN, Tse-fu (關則富).

- 2013 "Mahāyāna Elements and Mahāsāṃghika Traces in the *Ekottarika-āgama*." Research on the *Ekottarika-āgama* (*Taishō 125*). edited by Dhammadinnā. 133-194. Taiwan: Dharma Drum Publishing Corporation.

PULLEYBLANK, Edwin G.

- 1991 *Lexicon of Reconstructed Pronunciation in Early Middle Chinese, Late Middle Chinese, and Early Mandarin*. Vancouver: University of British Columbia.

YE, Shaoyong.

- 2011 *Zhonglunsonyufohushi—jiyuxinfaxianfanwenxieben-dewenxianxueyanjiu* 《<中论颂>与<佛护释>——基于新发现梵文写本的文献学研究》 *Mūlamadhyamakakārikā and Buddhapālita's Commentary: A Philological Study on the Basis of Newly Identified Sanskrit Manuscripts*. Shanghai: Zhongxishuju.

YUYAMA, Akira.

2001 *The Mahāvastu-Avadāna In Old Palm-Leaf and Paper Manuscripts, vol.1.* Tokyo: The Centre for East Asian Cultural Studies for Unesco.

LAMOTTE, Et.

1957 “Khuddakanikāya and Kṣudrakapiṭaka.” *East and West* 7(4): 153-175.

Lv, Jianfu.

2015 “The Influence of Buddhist Cosmology on the Idea of the Geographical Center in Pre-Modern China.” *Buddhism*. edited by Lou Yulie. translated by Pei-Ying Lin. 255-287. Leiden: Brill.

Lv, Lihua (呂麗華).

2001 “Jingwubensheng—Jāgarajātaka yizhujiyuyifenxi 《警寤本生》—Jāgarajātaka 譯注及語義分析 (ชาครชาตก: อธิบายคำแปลและวิเคราะห์ความหมาย).” *Zhonghuafo-xueyanjiu* 《中華佛學研究》 (งานวิจัยทางพุทธศาสตร์ของจีน) 5: 1-25.

MAKI, Itsu.

1958 “On the Chinese Dhammapada with Special Reference to the Preface Attached thereto.” *The Annals of the Hitotsubashi Academy* 9(1): 109-121.

MURRAY, Hugh, John CRAWFURD, Peter GORDON, Captain Thomas LYNN, William WALLACE, and Gilbert BURNETT.

1836 *An Historical and Descriptive Account of China, vol.3.*
Edinburgh: Oliver & Boyd.

5. พจนานุกรมออนไลน์

Buddhadatta, A.P.

2009 “Bahancidian 《巴漢詞典》พจนานุกรมบาลีจีน.” translated
by Mahāññāṇo. Accessed May 14, 2019,
<http://www.dhammarain.org.tw/books/concise-pali-Han-revised-by-Ven-Metta-2009.htm>.